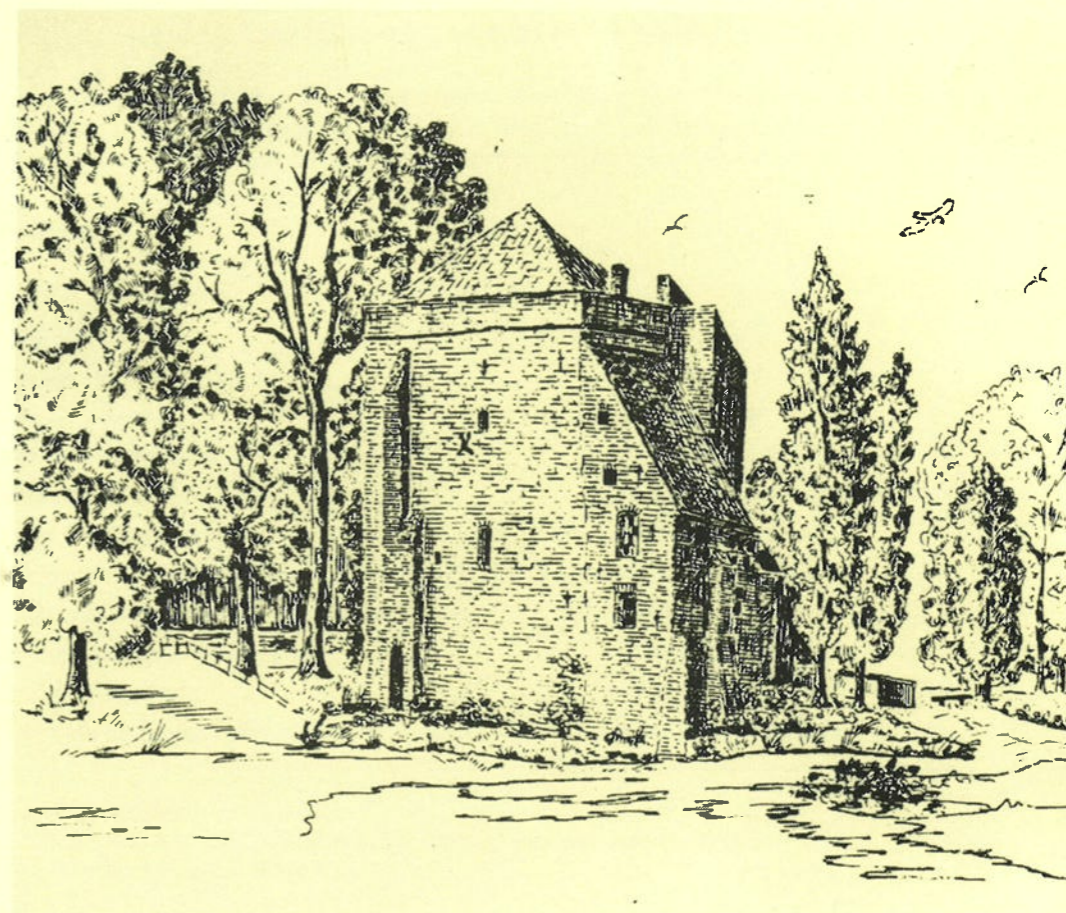

'Kroniek'

MEDEDELINGEN
OUDHEIDKUNDIGE KRING
VOORST

16e jaargang nr. 3
1993

Oudheidkundige Kring Voorst

1993 16e jaargang nr. 3

Dagelijks bestuur :

Voorzitter : Mr C.G. Bieze-van Eck, Rijksstraatweg 103,
7391 MK Twello, telefoon 05712-74859

Secretaris : L. Sevenster, Schadewijkpad 11,
7391 TJ Twello, telefoon 05712-72037

Penningmeester : M. Niemeijer, Schoolstraat 31,
7383 CC Voorst, telefoon 05758-1499

Redactie-adressen: J. Lubberts, Kon. Wilhelminastraat 10,
7396 AJ Terwolde, telefoon 05717-1760

H.J.I. Wolke, Burg. v.d. Feltzweg 39,
7391 HL Twello, telefoon 05712-74928

De contributie bedraagt f 25,-- per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde postadres f 30,--. Gironummer 16 64 122. Rabobank, rekeningnummer 36.28.09.267. Niets uit deze uitgave mag overgenomen worden zonder toestemming van de redactiecommissie.

Inhoud

		Bladzijde
Voorwoord	H.J.I. Wolke	2
Van de bestuurstafel	L. Sevenster	3
Ons foto-archief	L. Sevenster	3
Nieuwe aanwinsten	G.H. van der Goot-van Eck	5
Bibliotheek O.K.V.	G.H. van der Goot-van Eck	6
Oude foto's spreken	L. Sevenster	7
De overgang Rome-Reformatie in het kerspel Voorst	D. Lekkerkerker	8
Processen - Verhaal uit het verleden	Gerard Vrieling	14
Een vriendschap op de Poll	Renée de Jonge	14
Nieuwe uitgaven	G.H. van der Goot-van Eck	30
Het Veluws landgericht in Voorst	Mr. J.H. Hermsen	31

Tekening omslag:

Tekening van het slot Nijenbeek bij Voorst, gelegen aan de IJssel.

Pentekening van H.J. Beekman.

Voorwoord

Geachte lezer!

Bij het in de bus vallen van de Kroniek naderen we het kerstfeest en de jaarwisseling. Het zijn dagen, waarop we even afstand proberen te nemen van de woelige wereld om ons heen, om gezellig samen te zijn met onze familie en vrienden. En de jaarwisseling leidt even tot een terugblik.

Wij hebben geprobeerd aan deze Kroniek ook die sfeer mee te geven, hoewel een kroniek van een oudheidkundige kring eigenlijk altijd een terugblik inhoudt.

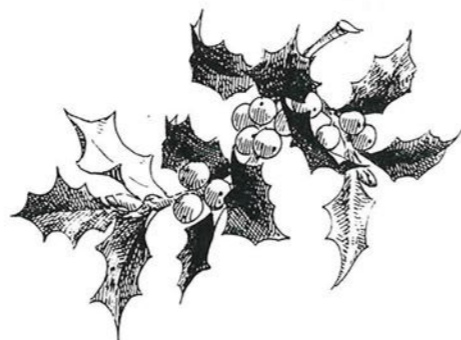
Deze keer ligt de nadruk op het dorp Voorst, dat terugziet op een historie van 1100 jaar. Een feit dat in 1993 met overgave is gevierd. Daarom treft u in deze editie tal van artikelen aan, die op het dorp Voorst, zijn omgeving en hun inwoners betrekking hebben. Mensen van vroeger en ook mensen van nu.

Laten we daarbij Kerstmis niet vergeten. Nog meer dan anders ligt dan de nadruk op vrede voor mensen van goede wil.

In onze verhalen uit het Voorster verleden – speciaal het verhaal over een vriendschap op De Poll – kunt u lezen hoe goedwillende mensen en grote vrienden soms toch weer met elkaar in onvrede geraken. Het is onze opdracht om als goede vrienden in vrede met elkaar te leven. Maar de historie leert al dat het soms heel moeilijk is. Kerstmis stemt dan tot nadenken.

Wij wensen u allen prettige feestdagen en veel leesplezier in de extra dikke Kroniek, die tot stand kwam met een extra steuntje in de rug van de Voorster Rabo-banken. Daar danken wij hen voor! En een goed 1994!

Redactie Kroniek

Verschijningsdatum volgende Kroniek

Met het stijgen van het ledental neemt ook de belangstelling voor de Kroniek toe, zowel van lezers als van toeleveranciers van copij.

Een verheugend verschijnsel!

Daarom hebben we besloten het blad voortaan 4 x per jaar uit te brengen in plaats van 3 x. De volgende Kroniek zal verschijnen in de laatste week van maart 1994.

Alle verhalen en andere copij – en we hopen dat het weer veel zal zijn – moet bij ons binnen zijn **vóór 1 maart 1994**.

Voor de redactie-adressen zie pag. 1.

Van de bestuurstafel

door L. Sevenster (secretaris)

Hierbij de volgende mededelingen:

1. De Klompenweek van 8 t/m 11 september 1993. Het was gezellig druk en de regenbuien vielen meestal buiten onze stand-uren. Voor onze kraam was steeds veel belangstelling. De series originele ansichten uit 1924 uit Twello gingen vlot van de hand, oude boekjes over onze gemeente werden goed verkocht. Spontaan kregen we een groot muuranker aangeboden van de afgebroken villa "De Engelenburg" van de familie Linthorst. Nogmaals onze hartelijke dank voor de gever van het kado, maar ook willen wij de vele vrijwilligers bedanken die onze kraam al die uren bemanden/bevrouwden.
2. Op 2 oktober deden we mee aan de culturele markt in Twello. Het was puur een kwestie van het promoten van onze O.K.V.. De sfeer was prima en er was veel belangstelling voor onze oude foto's en onze verzamelingen boekjes en oude krantenknipsels. Zes nieuwe leden meldden zich aan en natuurlijk moeten we ook hier onze "Kroam"-verzorgers van harte bedanken.
3. De tentoonstelling ter gelegenheid van Voorst 1100 jaar van 11 t/m 18 september trok veel publiek. Overzichtelijk waren de archiefstukken en oude foto's tentoon-

gesteld. Van groot belang waren de opgegraven historische materialen uit Voorst. Onze dank voor de vrijwilligers die onder leiding stonden van onze "kopstukken" Hermesen, Ten Hove en Niemeijer. We besluiten met de mededeling dat 18 nieuwe leden zich aanmeldden tijdens de lichtweek in Voorst.

4. Het bestuur gaf acte de présence bij de opening van de Open Monumentendag op 11 november in Klarenbeek met een tentoonstelling van oude gereedschappen o.l.v. ons lid, de heer Panhuis.
5. Op 21 september was ons bestuur aanwezig bij de herdenking van de Joodse familie Van Spiegel in Twello. Ons bestuur was goed vertegenwoordigd bij de opening van de gerestaureerde kerk van Terwolde op 2 oktober. De heer Lubberts organiseerde een tentoonstelling van foto's van de restauratie van de kerk. Honderden mensen bekeken op zondag 3 oktober de prachtig gerestaureerde kerk en natuurlijk ook de foto's.
6. Er zijn nieuwe plannen om een fotoboek over Twello uit te geven, maar daarover de volgende keer meer.

Ons foto-archief

door L. Sevenster

Allereerst wil ik een fout herstellen, nl. het bij-schrift van de foto op bladzijde 11 van het vorige nummer. De boerderij "De Stouwgrave" is van de familie Oolman en niet van de familie

Nieuwenhuis. Ik kreeg de foto van mevrouw Nieuwenhuis, ze praatte over "ons huis", want ze is er geboren en zij was toen een meisje Oolman, vandaar mijn vergissing.

De oplossing van de vorige puzzel is verrassend. De groentekwekers van de Steenkamer gebruikten deze wagentjes voor het vervoer van hun produkten naar de Deventer markten. Ze werden hoofdzakelijk gemaakt door de wagenmakers Hoefman en Roskam uit de Roggestraat, maar ook maakte de fa. Piepenbroek uit de Posterenk ze op bestelling. Het deftige woord voor het karretje was "drierad", maar de Steenkamers spraken van "de Koare" om verschil te maken met de kruiwagen en de wagen voor het paard.

Ook kreeg ik een melding uit Teuge, dat heel kleine boertjes een koare gebruikten voor het transporteren van fruit, aardappels en groen-

ten naar de markten in Apeldoorn of Deventer. Ik heb nog geen bericht gekregen, dat er hier of daar nog een drierad in een schuur staat in deze regio.

De laatste correctie is de plaats van de foto. De foto werd genomen in 1955 bij de Prins Bernhardsluis in Deventer aan de Zutphenseweg, met op de achtergrond de villa van de directeur van de gasfabriek.

Onze nieuwe puzzel is de foto van een rijtje woningen in de omgeving van Voorst. Kunt u ons zeggen waar ze gestaan heeft en wanneer ze is afgebroken.

Onze nieuwe puzzelfoto. Coll. O.K.V..

Nieuwe aanwinsten

door G.H. van der Goot-van Eck

"Foto-atlas Gelderland"

Drs P.W. Geudeke, directeur Topografische Dienst.

Het boek bevat een verzameling luchtfoto's van de provincie Gelderland. De beelden zijn geen willekeurig gekozen "mooie" plaatjes van opvallende kastelen, oude dorpjes of verkeerspleinen, maar lood-recht-opnamen die de gehele provincie Gelderland systematisch bedekken.

Een ontdekkingsreis door deze atlas naar elke uithoek van Gelderland.

"De Bomendijk"

Een bibliofiele uitgave van mw. R. Verel-Heuf uit Ommen.

Een kunstzinnig uitgevoerd boekwerkje over de regio rond landgoed de Poll; hier ligt zo'n drie kilometer bandijk, die volgeplant is met bomen.

Het boekwerkje bevat enkele gedichten van Ida Gerhardt, Rutger Kopland en Chr. van Geel. Aan de samenstelling is veel handwerk te pas gekomen.

"De Bomendijk" is te koop voor f 34,50 bij "Bij Floor de Berg op" te Deventer en bij de Stichting Vrienden van de Bomendijk, Bolhofsweg 5 te Voorst. (Oplage 300 exemplaren).

"Zusters tussen twee beken"

graven naar klooster ter Hunnepe.

Een bundel artikelen, bijeengebracht naar aanleiding van de tentoonstelling "Zusters tussen twee beken, graven naar klooster ter Hunne-

pe", die van 10 juli tot en met 12 september 1993 in Museum De Waag te Deventer te zien was.

Het boek is voor f 10,- te koop in Museum De Waag.

"Een bestuurder van formaat, Jan Adriaan Baron Sloet tot Olthuis"

E. Luikens.

Boekwerkje dat de lezer een aantal feitelijkheden en momenten zal vertellen over een episode van zes jaar uit het leven van J.A.J. Baron Sloet tot Olthuis.

"De 14 burgemeesters van Apeldoorn, van 1818 tot 1993"

E. Luikens.

1993, het jaar waarin het 1200-jarig bestaan van Apeldoorn wordt gevierd, tevens het jaar waarin het nieuwe Stadhuis officieel geopend wordt. Deze heuglijke feiten worden onderstreept met de feestelijke uitgave van dit boekje over veertien Apeldoornse burgemeesters, vanaf J.A.J. Baron Sloet tot Olthuis tot en met A.J. Hubers.

Aan de schrijver hartelijk dank voor deze geschenken.

"Vroger en noe"

Mw. D. ter Horst-de Groot.

Gedichtjes en stukjes in het Veluws dialect, 80 pagina's. Prijs f 12,50. Telefoon mw. Ter Horst: 055 - 557679.

Het volgende aantal boeken – toegevoegd aan de bibliotheek O.K.V. – betreft een gift van de Stichting "Vrienden van de openbare bibliotheek".

"Hof te Voorst".

L.A.J.W. Sloet van Beele.

Behandelt de oorsprong en ontwikkeling der hofhoorigheid. Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

"Folkloristische omzwervingen door Twente, Salland en de Gelderse Achterhoek".

D.J. van der Ven.

De Steenwijker paardenmarkt, herleving der boerendansen in de Gelderse Achterhoek, het klootschuttersspel van Twente en vele andere onderwerpen worden beschreven.

"Hoe Deventer vroeger spoorde".

J.W. Montenberg en H.J. Wolters

Historie en herinnering – trein, tram en paardetram, in de eerste plaats het verhaal van Deventer pioniers, die ervoor zorgdroegen dat de stad zijn belangrijke plaats als verkeersknooppunt kon behouden en versterken in de tijd, dat de spoor- en tramwegen in opmars waren.

"Bruggehoofd Arnhem".

J. Sims, met een voorwoord van generaal-majoor J.D. Frost.

De schrijver van dit boek was 19 jaar oud, toen hij tijdens de gevechten in Arnhem deel uitmaakte van het groepje parachutisten dat erin slaagde de brug te bereiken en deze gedurende enige dagen in handen te houden.

Bibliotheek O.K.V..

Bij de Oudheidkundige Kring worden momenteel inspanningen verricht om een bibliotheek samen te stellen. Zodra dit karwei is afgerond,

"De laatste vlucht van - T voor "Tommy" -.

H. Bouwman.

Dit boekje, geschreven voor alle leeftijden vanaf 12 jaar, geeft een beeld van de omstandigheden tijdens een bombardementsvlucht in de Tweede Wereldoorlog.

Het verhaal is een reconstructie van de laatste vlucht van de Britse Stirling bommenwerper "T for Tommy" die op 16 december 1942 in de bossen bij Gorssel is neergestort.

Het boekje is te koop bij boekhandel Dekker in Vaassen. Prijs f 12,50.

De heer H.M. Luber uit Bennebroek schonk de Oudheidkundige Kring een schoenendoos met "jeugdherinneringen" uit de Tweede Wereldoorlog. Hij woonde toentertijd met zijn ouders aan de Binnenweg nr. 5 te Twello, en verzamelde als jongen klein oorlogsmateriaal zoals diverse soorten hulzen, bom- en granaatscherven.

Het zeldzame van de verzameling is het feit dat bij alle materialen briefjes zijn gevoegd.

Voorbeeld:

"Bomscherf, gevonden in de Molenstraat te Twello, na het bombardement van 18 October 1944".

Mevrouw M.A. van Noortwijk-Engel uit Olst schonk een houten servetring met de inscriptie: "Twello 12-4-45".

Handgemaakte servetringen werden voor een luttel bedrag aan de plaatselijke bevolking verkocht.

Beide schenkers hartelijk dank.

door G.H. van der Goot-van Eck

verneemt u nader omtrent uitleenmogelijkheid etc. Er wordt uitgezien naar een geschikte lokatie voor de bibliotheek.

Oude foto's spreken

door L. Sevenster

In de foto-collectie van de O.K.V. bevindt zich een foto van een man met een bakfiets met allerlei spullen erop. Een stevig dak en neergelaten stukken zeildoek houden de waren droog wanneer het slecht weer is. De man is Berend Willem Nolsen, die eerst als arbeider in Zutphen woonde. Op 5 maart 1926 komt hij naar Voorst en vestigt zich aan de Klarenbeekseweg op nr. 10, toen B187. Hij begint hier een galanteriewinkel en noemt deze "De Kleine

Winst". Hij is in Voorst geboren op 30 november 1898, getrouwd met Jannigje Kuit. Zij krijgen drie dochters, Harmina, Jannigje en Berendje, die allen in Voorst werden geboren. Veel Voorstenaren zullen de foto herkennen, want zo kennen ze Nolsen, zoals hij met zijn kar zijn waren in de wijde omgeving ventte. Het huis van Nolsen staat er nog steeds aan de Klarenbeekseweg, doch het heet niet meer "De Kleine Winst".

Berend Willem Nolsen met zijn bakfiets met handelswaar. Coll. O.K.V..

Zo ziet het huis aan de Klarenbeekseweg er nu uit, geheten "Huize Schoonoord".
Foto L. Sevenster.

De overgang Rome-Reformatie in het kerspel Voorst

door D. Lekkerkerker

De laatste pastoor van Voorst was Israël Swaven of op zijn Latijns Swavius. Voor het eerst vinden we zijn naam in het rapport, dat Aegidius de Monte, bisschop van Deventer, in 1572 schreef na zijn reis over de Veluwe tot visitatie van alle parochies. Op 14 april bezocht hij Voorst. Bij de naam van de pastoor staat "non residet" d.i. niet alhier woonachtig. Het kwam in die tijd vaak voor, dat een pastoor op een andere plaats woonde dan waar hij werkte. Alleen op hoogtijdagen kwam hij de diensten waarnemen. Voor de rest liet hij het over aan

een vicaris, die daarvoor een deel van het traktement kreeg. Dit was tegen de kerkelijke regels. Genoemde aantekening luidt dan ook verder: indien hij niet uiterlijk kerstmis van het lopende jaar in zijn parochie is komen wonen, zal hij van zijn standplaats beroofd worden. Een latere hand heeft deze regel doorgestreept. Kennelijk heeft Swaven eieren voor zijn geld gekozen.

Toen in 1583 de hervorming zich in deze streek uitbreidde, werden alle pastoors naar Arnhem

ontboden voor een gesprek met enkele predikanten over de leer. Men wilde onderzoeken wie van hen bereid en ook bekwaam genoeg waren te zijner tijd predikant te worden. Onder hen, die niet op de oproep gingen, was ook Swavius.

In hetzelfde jaar viel Zutphen in Spaanse handen. Deze streek werd oorlogsgebied, met alle ellende van dien. Velen weken uit, ook Swaven. In 1589 vinden we hem in Borculo als vicecurieit (d.i. waarnemend-pastoor). Er zijn aanwijzingen, dat hij meeging met de hervorming en aldaar Luthers predikant werd. Op enkele plaatsen, namelijk in Oost-Nederland was de hervorming Luthers getint. Dit kwam doordat de heer van een stad of dorp die geloofsrichting was toegedaan. De bevolking werd dan verondersteld te volgen. Zo was het ook in Borculo. De heer, Joost graaf van Limburg-Stirum, was Luthers. Niettemin werd een zoon van Swaven, Andreas, later hervormd predikant.

In mei 1591 werden Zutphen en Deventer door de troepen van Maurits ingenomen. De hervorming kon nu opnieuw aangevat worden. Maar predikanten waren praktisch niet beschikbaar. Een stad als Zutphen tobde er al mee, hoeveel te meer de dorpen. Maar hoe dan ook, de diensten moesten doorgaan. Toen diende zich op een dag in 1592 te Voorst een gewezen rooms geestelijke aan, die wel predikant wilde worden. Omdat 's mans gaven bij de schout, jonkers en kerkmeesters in de smaak vielen, werd hij tijdelijk aangesteld, zij het nog als pastoor. Het Hof te Arnhem zal er buiten gehouden zijn. De man drong zich eenvoudig in.

Geen onderonsje

Het ging goed tot de man in opspraak raakte. Wat was het geval? Op kasteel Sinderen onder Voorst was Ermgart Scheiffart van Mero-de, weduwe van Johan Torck, voornemens een huwelijk aan te gaan met heer Adriaan van Sweten. De vereiste afkondigingen hadden in de kerk te Zutphen plaatsgevonden, toen het

bruidspaar met de wens kwam in een dienst op het kasteel te trouwen. De Zutphense kerkeraad kon dat niet toestaan. De orde van de kerk schreef voor, dat een huwelijk in het openbaar in een kerkdienst gesloten moest worden. Het mocht geen familie-onderonsje zijn. Het bruidspaar nam met de weigering geen genoegen en zette door met behulp van de pastoor van Voorst. Vroegen zij hem of bood hij zich aan? We weten het niet. In elk geval vond eind juli 1592 op het adellijk huis Sinderen de plechtigheid plaats, met de pastoor als gewaardeerde geestelijke en gast.

Ned. Herv. Kerk Voorst in 1986.
Foto L. Sevenster.

Het gebeurde werd algemeen bekend en wekte veel ergernis op. Ook, ja vooral in Deventer. Daar kende men heer Egbert (zo luidde 's mans naam) heel goed. Hij was een stadsgenoot, zoon van een Deventer burger. Hij was daar zelfs in de jaren 1585 en '86 predikant geweest, maar dat was een misrekening geweest. Hij bleek ten enen male ongeschikt. Hoe hij zich ook verweerde, op 19 november 1586 werd hem "opgedragen en zeer ernstig bevolen" zich in het vervolg van alle diensten, hetzij dopen, sacramenten toedienen en echtelieden trouwen en anderszins te onthouden. Hij hield er kennelijk nog roomse praktijken op na. Hij werd afgezet en kreeg huisarrest.

En nu, zes jaar later, deed hij opnieuw van zich spreken door een ergerlijke brutaliteit. Het stadsbestuur had hem er al op aangesproken, maar hij verweerde zich door met een stalen gezicht te verklaren, dat hij dit feit (de huwelijkssluiting) gedaan had als beroepen en door het Hof van Gelderland toegelaten predikant te Voorst. Dat konden de Deventer heren niet geloven. Dit schreven ze ook aan het Hof. Het was beslist niet goed, "dat solcke offte dergelike personen in enige kerckendiensten gesteld worden". Zij hadden het er niet bij gelaten en heer Egbert uit Deventer verbannen.

Maar ook van een andere zijde werd er actie tegen de pastoor ondernomen. De kerkeraad van Zutphen, door het gebeurde gekrenkt, besloot op 22 oktober bij het Hof aan te dringen, dat de pastoor te Voorst, die zich aldaar ingedrongen had, elke dienst verboden zou worden, zodat hun burgers niet langer geërgerd zouden worden. Ze zouden ds Fontanus, voorman van de hervorming op de Veluwe, vragen hun supplicatie in dezen aan het Hof te overhandigen.

Tenslotte is het dan zo ver gekomen, dat heer Egbert op 2 april 1593 te Arnhem voor het Hof verscheen om op het punt van leer en leven door de heren geëxamineerd te worden. Geheel

bevredigend verliep het onderzoek niet. Men ging uit elkaar, aldus het Hof in een brief aan de pastoor, met de afspraak, "dat ghij u wolt schriftlicke verclaren op eeniger puntten, doemaels vurgefallen". Maar die nadere verklaring bleef uit. Toen stuurde het Hof een bode naar Voorst met het dringende verzoek aan de pastoor om hem (de bode) de nadere verklaring mee terug te geven, "om die gesien, ons wyder daerna tho richten, als den dienst und ehre Gades sal vereisschen". Het resultaat is niet bekend. Over heer Egbert horen we niets meer. In juli is er in Voorst een ander.

Rusteloze man

Op verzoek van het Hof gaat de rector van de Latijnse school te Zutphen, Johann Lontius, in Voorst predikantenwerk doen. Het was niet voor lang. Twee maanden later blijkt hij predikant in Voorthuizen te zijn.

In september 1593 besloot de Prov. Synode vanwege het grote tekort aan predikanten de vacante dorpen onder de aanwezige predikanten te verdelen. Die van Zutphen kregen Voorst voor hun rekening. Deze predikanten waren: 1. Petrus Gellius de Bouwma, geleerd en bekwaam, stimulator en organisator van de hervorming in de Graafschap en 2. Hermanus Avercamp, in 1591 uit Dokkum beroepen voor de wijk Nieuwstad. Hij viel niet in de smaak, zijn bevestiging werd telkens uitgesteld, bovendien was hij vaak ziek. Zo stond De Bouwma bijna alleen voor het werk in twee plaatsen. Er moest direkt hulp komen. Hiervoor dacht hij aan zijn stiefzoon Gerardus Verstege, maar die was kort tevoren (juli van dat jaar) predikant te Garderen geworden. Niettemin slaagde hij er in hem binnen een half jaar uit Garderen weg te krijgen, met steun van het Hof en ook wel van ds Fontanus te Arnhem, wiens dochter met Verstege getrouwd was.

Zo werd Gerardus Verstege met ingang van Pasen 1594 de eerste predikant van Voorst. De mensen van Garderen protesteerden veront-

waardigd. Zonder hun toestemming was hun dominee binnen het jaar vertrokken. De classis Nederveluwe, die nergens in gekend was, schreef een boze brief naar de classis Zutphen. Het mocht niet baten. Als traktement genoot Verstege in Voorst de inkomsten van de pastorie en die van de vicariën, die ter begeving door de Vrouw van Sinderen stonden.

Niet lang is Verstege in Voorst gebleven: twee jaar. Toen vertrok hij naar Apeldoorn, maar ook nu niet zonder strubbelingen. Hij had de laatste tijd, zonder iets te zeggen, buiten zijn gemeente gewoond (misschien al in Apeldoorn?). De classis gebood hem terug te keren naar zijn eigen plaats en weigerde hem op zijn verzoek een getuigschrift, dat hij nodig had om in een andere gemeente bevestigd te kunnen worden. Uiteindelijk werd de zaak bijgelegd en Verstege vertrok. In Apeldoorn bleef hij ook maar een jaar. Een rusteloze man.

Grote invloed

Intussen stond De Bouwma helemaal alleen voor het werk in twee plaatsen. Avercamp was een jaar tevoren gestorven. Toen besloot de kerkeraad een weg te gaan, die althans tijdelijk een oplossing kon brengen: hij stelde de rector van de Latijnse school, Sergius Brumanus, aan om naast zijn schoolwerk ook predikantenwerk te Voorst waar te nemen. Dit laatste bestond hoofdzakelijk uit de predikdienst op zondag. Aldus werd het geregeld.

We vragen ons wel af: kon dit nu zomaar? Was de Latijnse school niet een stadsschool, waarover het stadsbestuur alleen zeggenschap had, ook ten aanzien van de leerkrachten? Dat is zo, maar het stadsbestuur stond in die jaren de kerkeraad een grote invloed in schoolzaken toe. De beide predikanten (De Bouwma kreeg in 1598 een collega, de geleerde Baudartius) wisten die invloed goed te gebruiken: allerlei

Ned. Herv. Kerk Voorst.

Foto L. Sevenster, Twello 1985

door hen voorgestelde besluiten, regelingen en benoemingen in schoolzaken werden door de magistraat voetstoots overgenomen en uitgevoerd. Zo werd de school dienstbaar gemaakt aan de kerk, de gemeente van Zutphen, en ook dienstbaar gemaakt aan de verbreiding van de reformatie in de Graafschap.

Wat het eerste betreft, de rector, Sergius Brumanus, werd toegestaan zondags in de Grote kerk de vroegpreek te houden. De conrector werd aangesteld als voorzanger. Wat het tweede betreft, de pasgevormde gemeenten in de Graafschap zaten dringend verlegen om predikanten. De Latijnse school kon daarbij van dienst zijn.

In de eerste plaats doordat de predikanten er op toezagen, dat alleen goede rechtzinnige personen als leraar benoemd werden. En ook er over waakten, dat in het onderwijs van de rechte leer niet afgeweken werd. Feitelijk stelden de predikanten aan de preceptoren (leraren) zulke eisen, dat alleen aspirantpredikanten er aan konden voldoen. Vandaar ook dat wanneer een dorp in de omgeving dringend een predikant nodig had en daarover de kerkeraad van Zutphen raadpleegde, een leraar van de Latijnse school aanbevolen werd. Op die manier hebben zeker 8 dorpen in de Graafschap een dominee gekregen. Meer dan één leraar verwisselde na 3 à 4 jaar de kathedraal voor de preekstoel. Het kwam de opbouw van de kerk ten goede, maar de school was het ten schade. Het verloop onder de leraren, de wisselingen, het was niet bevorderlijk voor de continuïteit van het onderwijs. De magistraat zag dat wel in en zocht naar wegen om de invloed van de predikanten terug te dringen.

Conflicten

In 1598 kwam het tot een conflict, toen de kerkeraad (ik vermeldde het al) voorstelde Sergius Brumanus, de rector, tot predikant van Voorst te benoemen. Dit naast zijn rectoraat. Het stadsbestuur voelde niets voor zo'n dubbele

functie. Maar de kerkeraad hield voet bij stuk. Het eindigde met een compromis. Brumanus mocht predikant in Voorst zijn maar moest zich wat betreft Zutphen beperken tot het rectoraat. Ook werd het rectorstraktement teruggebracht tot f 200,- per jaar. Maar dit werd natuurlijk gecompenseerd door zijn inkomsten uit de pastoriegoederen van Voorst.

In 1601 was er weer een conflict. Brumanus ging in Zutphen toch weer kerkdiensten leiden, op door-de-weekse avonden. Nu stelde het stadsbestuur hem voor de keus: óf het rectoraat óf het predikantschap van Voorst. Hij koos uiteindelijk voor het eerste, maar niet dan nadat hij nog enkele voordelen behaald had. Zijn tractement werd verhoogd tot op het niveau van dat van een stadspredikant: f 600,- (voor een rector uitzonderlijk). Verder wist hij te bewerken, dat zijn zoon Henricus Brumanus, predikant in Voorst zou worden in zijn plaats.

Intussen waren de goede verhoudingen wel zeer verstoord. Dit kwam mede door een uitlating, door de rector in het openbaar gedaan. Hij had gezegd, dat onder geen secten meer twist, vijandschap en haat gevonden werden als onder ons, wij die ons noemen gereformeerden. Kerkeraad en magistraat namen het hem hoogst kwalijk. Hij werd als rector geschorst. In diezelfde tijd ontving hij een delegatie uit Hattem. Daar had men gehoord, dat hij als rector ontslagen was en nu bood men hem dezelfde functie aan te Hattem. Brumanus antwoordde, dat hij slechts geschorst was en dat hij, na een nadere uitlegging van zijn woorden met de gemeente weer op goede voet gekomen was en dat het geschil wat betreft het stadsbestuur ook wel spoedig bijgelegd zou worden. Brumanus had echter nog een voorstel: als ze nu eens zijn oudste zoon Henricus, predikant te Voorst, tot rector te Hattem zouden benoemen, dan kon zijn jongste zoon, die tijdelijk in Hengelo en Zelhem werkzaam was, mooi dominee in Voorst worden. Een voorbeeld van

verstremming van belangen van kerk, school en eigen familie in die moeilijke begintijd. Hattem was hier echter niet voor te vinden.

Liefhebbers

Over conflicten rond de Zutphense school lezen we niet veel meer. De invloed van kerkeraad en predikanten in dezen werd minder, mede door de instelling van een schoolraad. In 1608 was Brumanus nog als rector werkzaam. Mogelijk is hij kort nadien overleden. In hetzelfde jaar vertrok Henricus uit Voorst. Hij werd predikant te Arnhem. In zijn plaats kwam te Voorst Hermanus Keckius. De akte van zijn beroeping (d.d. 2 augustus 1608) is in het Voorster archief aanwezig en geeft interessante informatie.

Uit het stuk blijkt, dat in de 14 jaar dat er in Voorst gepreekt is (1594-1608) een begin van gemeentevorming ontstaan is. Rondom de predikant groeide een kring van personen, die belijdenis van het geloof aflegden en als lidmaat werden ingeschreven. We vinden in genoemde akte naast de namen van de jonkers, de kerkmeesters, de schout, de nabuurpredikant (ds Nagge uit Twello) ook die van een zestal lidmaten. Zij zijn aanwezig, zo staat erbij, "in nname oersselfs ende van des kerspels van Voorst", dus namens henzelf en namens het dorp. De beroeping van een predikant ging heel het dorp aan. Niet alleen de kleine groep lidmaten maar ook de velen in het dorp, die wel zondags min of meer regelmatig naar de kerk gingen, in de kerk trouwden, hun kinderen daar lieten dopen en hun levenswandel min of meer aanpasten aan de nieuwe leer, maar er niet over dachten belijdenis van het geloof te doen. Die stap was nog te groot. Zij wachtten af. We zouden ze sympathisanten kunnen noemen; in Holland sprak men van "liefhebbers", mensen in het voorportaal van de kerk. Die van Voorst waren er bij, toen de te beroepen dominee preekte. Ook zij hadden een mening over de man en zijn gaven. Maar geen stem.

De lidmaten werden geacht hen te vertegenwoordigen.

Eerst tientallen jaren later begon het getal lidmaten flink te groeien, maar tot een definitieve gemeentevorming (instellen van een kerkeraad, benoemen van ouderlingen) kwam het niet. Dat zou in de dorpen van onze regio nog twee eeuwen duren. De oorzaak? Dat is een verhaal apart.

Bronnen en literatuur.

- bij 1. Acta visitationis diocesis Daventr. ab Aegidio de Monte factae. Uitgave VMORG. P.H.A. Abels: De broeders van Twenthe. 1984 sub voce Suavius.
- bij 2. Acta Prov. Synode van Gelderland 1593 deel IV (Reitsma en Van Veen) RA Arnhem. Brieven Hof van en aan Kwartier Veluwe. 1592 en 1593. Gemeente Archief Deventer. Resoluties Schepenen en Raden 1585 en 1586.
- bij 3. Acta Prov. Synode van Gelderland 1596 en 1597 R. en van Veen deel IV. Acta Classis Nederveluwe d.d. 13 april 1584. RA Arnhem. Brieven Hof van en aan Kwartier Veluwe 1594. Veluwse Geslachten 1979 jrg. 4 nr. 2 en 1985 Jrg. 10 nr. 4. RA Arnhem Hof. Portefeuille Geestelijke Zaken nr. 2343-259.
- bij 4. Oudarchief Zutphen. Memorie en Resolutieboeken. Archief Classis Zutphen. Acta-vanaf 1593. Archief Herv. Gemeente Zutphen. Kerkeradsverslagen vanaf 1591. Transscr. Boiten. O.C. Broek Roelofs: Baudartius 1947. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580-1815. Walburgp. 1985.

P.S. Gedeelten uit bovenstaand artikel zijn verwerkt in het boek "Onder den clockenslach van Voorst". Zie het voorwoord aldaar.

D.L.

Processen-verbaal uit het verleden

door Gerard Vrieling

Op heden den 20 juli 1876 verscheen voor ons burgemeester van Voorst Frans Nikkels oud 27 jaren daghuurder, wonende te Voorst die naar aanleiding van een ons ter oore gekomen gerucht ondervraagt verklaart dat hij maandag den derde juli des morgens ten omstreeks half vijf uur den veldwachter van Dommelen in geheel beschonken toestand heeft zien liggen op de berm van den straatweg midden in het dorp Voorst, dat hij bij hem is gegaan en hem heeft aangesproken met de woorden "Van Dommelen staat toch op het is schande dat de mensen u hier zien", waarop hij met een vloek antwoordde dat comparant moest opmarcheren, dat comparant hem daarop heeft gezegd dat er twee vrachtwagens aankwamen waarop van Dommelen zoo goed en zoo kwaad als hij

kon is opgestaan eenige passen ver al zwaaijende is gelopen en toen weder is gaan liggen achter de heg bij de woning van den heer van Daalen, alwaar comparant hem een half uur later nog heeft zien liggen toen hij zich met de knecht van Barmmentloo, Bart genaamd, derwaarts had begeven, dat Chris van Unen Van Dommelen ook in dien toestand heeft gezien, dat comparant toen hij hem het eerst zag getracht had hem op te beuren hetgeen hem echter niet gelukte. Waarvan wij dit proces-verbaal hebben opgemaakt op de eed bij het aanvaarden onzer bediening afgelegd en na voorlezing en goedkeuring met de comparant getekend.

Frans Nikkels
van der Feltz.

Een vriendschap op de Poll

door Renée de Jonge, Voorst

Wie de Veluwe Bandijk betreedt op het landgoed de Poll bevindt zich op historische grond, immers niemand minder dan de grote Thorbecke wandelde er met zijn gastheer en vriend Schimmelpenninck van der Oye en ontvouwde voor hem zijn ideeën over democratische wetgeving.

De Hanze

Wat voor stempel zetten voorafgaande eeuwen op het milieu waar Thorbecke uit voortkwam en kan men zeggen dat de Poll met zijn bewoners invloed heeft gehad op zijn ontwikkeling? Lang voordat de Hollandse steden hun grote bloeiperiode bereikten, waren de IJsselsteden – verenigd in Hanzeverband – reeds welvarende handelscentra. Rivier- en kustvaart leid-

de tot intensief contact met de andere Hanzesteden aan Noord- en Oostzee. Ook de kleine rivieren vervulden een rol, evenals de eeuwenoude "Hessenwegen", waarlangs vaak op primitieve wijze de handelsgoederen werden vervoerd. Hoe primitief de "zomp-schipperij" op de Berkel in het begin van de 19de eeuw nog was, beschrijft professor mr H. Schuttevaer: Wanneer de uiterst kleine platboommse vaartuigjes bij langdurige droogte in de kleine riviertjes vastraakten legde de schipper met enige helpers stroomafwaarts een dam in het water; wanneer het water steeg en het scheepje weer vlot kwam, werd het tot bij de dam gesleept. Vervolgens werd de dam doorgestoken, het opgestuwde water droeg het vaartuig een eindweegs verder, tot het weer vast-

liep en opnieuw een dam moest worden gelegd! Al deze verbindingswegen leidden niet alleen tot handels-contacten, er waren ook culturele banden met de oude Rijnsteden, zoals Keulen. Hiervandaan trok Thomas à Kempis naar de Deventerschool der Moderne Devotie. De in sociaal en cultureel opzicht belangrijke religieuze beweging van de "Broederschap des gemeenen levens" ging onmiskenbaar van de IJsselsteden uit. Broeder- en zusterhuizen, Latijnse scholen met internaten en bibliotheken, waarvan de "Librije" te Zutphen de beroemdste zou worden, stammen uit die tijd.

De welgestelde kooplieden bouwden machtige woonhuizen van twee, drie verdiepingen met kolossale zoldergebinten die nu nog getuigen van de florierende handel; ook de grote kerken met hun stoere torens vormen nog altijd merktekens van de Hanzesteden langs de rivier. Er ontstond een burgerij die niet afhankelijk was van de feodale plattelandsverhoudingen. Zij ontwikkelden zelfbestuur en zelfstandige culturele bloei, veelal vroeger en van andere aard dan de Hollandse en Zeeuwse stadsontwikkeling, die niet tot de sfeer der Hanze behoorde. Het zelfbestuur kwam ondermeer tot uiting in de keuze van vroedschapsleden per straat of blok en dus niet corporatief door de gilden, zoals in Brugge, Gent en vele Hollandse steden.

Merkwaardig is, dat de Lord Mayor van Londen nog altijd door de gilden wordt gekozen.

De IJssel

De scheepvaart had te maken met veel problemen. 's Zomers was de rivier vaak te laag, 's winters daarentegen trad het water buiten zijn oevers, bewoners van stad en land ondervonden grote overlast en de rivier werd één grote watervlakte, waar de schepen hun weg niet meer konden vinden. Alle nevengeulen langs het zomerbed stroomden vol, het vruchtbare slib vloeide over de uiterwaarden tot vreugde van de boeren in de zomer, maar niet gewaardeerd als men in de winter bij nacht en ontij moest proberen, have en goed te redden. Zand werd

ook opgestuwd door het hoge water, maar dat bleef dicht bij het stroombed liggen en vormde daar de oeverwallen en rivierduinen, waarvan wij hier en daar de sporen nog vinden. De nevengeulen vormden oude IJsselarmen, die door de schippers wel bevaren werden, om de tol te ontlopen die door de steden geheven werd!

Het is begrijpelijk dat men ook toen al een oplossing zocht voor deze problemen en reeds in de jaren 1300 begon Graaf Reinoud III dijken aan te leggen op de oeverwallen. De Veluwe Bandijk – tegenwoordig wel "Bomen-dijk" genoemd vanwege zijn fraaie begroeiing van bomen en struiken – is in die jaren opgehoogd langs een oude IJsselarm, daarom ligt hij zo ver van het bed van de IJssel.

De Nijenbeek en de Poll

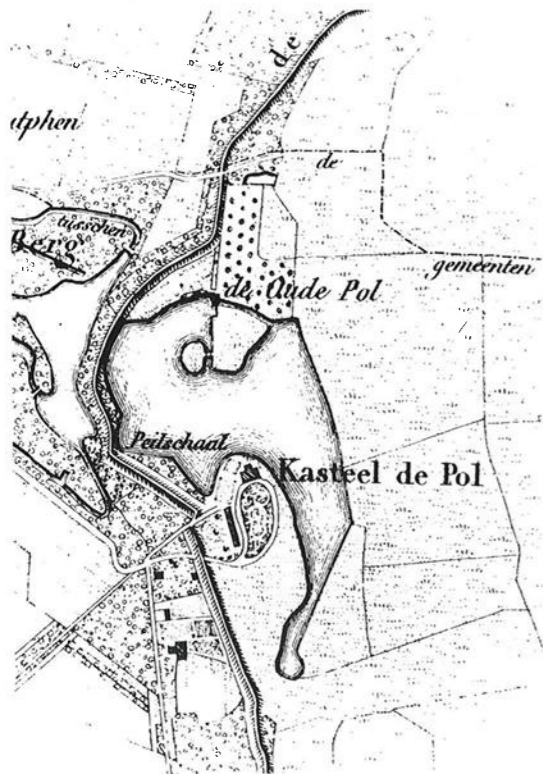
In het jaar 1266 is er voor het eerst sprake van het kasteel Nijenbeek, uniek gelegen in de welige uiterwaarden. Het vervulde een belangrijke rol in de Gelderse historie. Strategisch bevond de Nijenbeek zich in een gunstige situatie aan de rand van de Veluwezoom, aan een diepe bocht van de IJssel, van waaruit men de rivierloop in beide richtingen kon overzien. Het kasteel was dan ook het middelpunt van gedurige twisten tussen Gelre, Sticht en Oversticht.

Op de oeverwal, langs het water kon men ook toen al zeer wel leven van landbouw, visserij en jacht.

Naast gevechtingskastelen, zoals de Nijenbeek en ook Middachten in zijn oorspronkelijke staat, ontstonden "châteaux de plaisance", zoals de Franssen dat zo aardig noemen en zo vinden wij langs de IJssel, de mooiste en intiemste van onze Hollandse rivieren, die keten van landgoederen, waarvan de Poll een goed voorbeeld is, denk b.v. ook aan de Gelderse Toren.

Ongetwijfeld was de jacht één van de aanleidingen tot het bouwen van deze buitens.

Op de Poll ontstond een parkachtig landschap, waarin de dijk verankerd lag. Bos, eikenhak-hout, struikgewas en dichte vegetatie vormden

Detail van de Bomendijk op het landgoed De Poll, in 1844, op een kaart, getekend door Musquetier en Van der Kun.
Coll. Rijksarchief, Zwolle.

een ideale leefomgeving voor wild en gevogelte. Het huis de Poll, dat in zijn oorspronkelijke vorm ook uit de middeleeuwen dateert, ligt buitendijks, op een verhoging oprijzend uit het landschap. Dat is ook de betekenis van de naam – "polla" – een boven water uitstekende verhoging. Bij de aanleg van het park rond het huis maakte tuinman Hendrik van Lunteren gebruik van de aanwezigheid van de oude IJsselarm die nu als een verrassende waterpartij om het huis ligt.

In deze poëtische omgeving groeide Willem Anne Schimmelpenninck van der Oye op. Hij ging in Leiden studeren en uit die periode da-

teert zijn kennismaking met Thorbecke. Er is geen groter tegenstelling denkbaar dan tussen deze twee mannen; toch zijn zij in de eerste helft van hun leven dierbaar bevriend geweest.

Johan Rudolf Thorbecke

Het verkeer uit Westfalen naar de Nederlanden liep veelal over Zwolle, zowel wat goederen als wat mensen betrof. Er waren Oost-Westverbindingen via de Vecht en de bovenloop van de Eems, evenals de oude "Hessenwegen".

In de tweede helft van de 17de eeuw was het handelsverkeer in Zwolle zo intensief, dat de wal langs de noordelijke stadsgracht onvoldoende ruimte bood tot meren en overladen. Daarom werden aan de overzijde kapitale handelshuizen gebouwd waarachter een nieuwe gracht werd aangelegd.

Aan deze Dijk, thans Thorbeckegracht geheten, was het altijd een drukte van belang van "karveelschepen die over de Zuiderzee kwamen naar het Zwarte Water, van kleine rivierschepen en van Hessenwagens, met daaromheen schippers, voerlieden, lastdragers, kraankinderen, en op de kade, in vaten en balen, handelswaren, hesse-, factoirs- of coopmansgoederen.

Met de raderstoomboot DE STAD ZWOLLE die de verbinding met Hull onderhield, deed het stoomtijdperk in die haven zijn intrede. Maar ook waren er nog zeilvaartuigen van allerlei aard die het beeld bepaalden. Hier was de lig- en losplaats zowel van koopvaardij-schepen als van beurtschippers.

De Hullvaarder lag temidden der nootedoppen als een zwaan tusschen haar kiekens..." (Schuttevaër).

Aan de Dijk verzezen de twee hechte herenhuisen der firma Thorbecke, waar op 14 Januari 1798 Johan Rudolf Thorbecke werd geboren als nazaat van Henrick Thor Becke die op 17-jarige leeftijd op goed geluk als "Wanderbursche" naar het westen trok uit het door de Dertigjarige Oorlog geteisterde Westfalen; op

Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872).

de van huis meegekregen bagagekist stond te lezen "An Gottes Segen ist Alles gelegen". Het ging hem voor de wind en hij kocht aan de nieuwe dijk een eigen handels- en woonhuis. Van de betekenis van de naam Thorbecke waren Zwolse tijdgenoten van Johan Rudolf zich zeer wel bewust; zij spraken – en geboren en getogen Zwollenaren doen dat nog wel – de naam uit als "Thorbècke" – Ter Beek. Tot 1794 verkeerde het bedrijf van de Gebroeders Thorbecke, vader en oom van Johan Rudolf, nog in bloeiende staat, maar na die tijd taande de positie van Zwolle als stapelmarkt en overslaghaven, ontleend aan de verbinding met Amsterdam over de Zuiderzee, en de riviervaart naar oost en zuid. De firma Thorbecke begon verlies op te leveren, spanningen tussen beide firmanten namen snel toe en enkele jaren later trad vader Thorbecke uit de fir-

ma, als zijnde de minder capabele van de twee compagnons.

Bij de boedelscheiding wist hij zich nog te verzekeren van het door hem bewoonde huis, f 15.000,- aan laaggenoteerde effecten en het recht op de familietuin buiten de stadswallen; op deze basis wilde hij zich een eigen weg gaan zoeken.

Financiële zorgen drukten echter op het gezin. Moeder Thorbecke, die een slechte gezondheid had, ging gebukt onder het zware huishouden dat uit een smalle beurs moest worden gedreven. Zij was twaalf maal zwanger, had drie miskramen en zag vijf van haar kinderen overlijden voor hun tweede verjaardag.

Vader was bereid aan zijn intelligente, leergierige zoon Johan Rudolf, meer vertrouwen te schenken dan zijn vrouw durfde te geven; de relatie tussen vader en deze zoon was dan ook zeer nauw, ondanks vaders niet aflatende bemoeizucht.

Na Johan Rudolf volgden nog Herman en Claartje.

Daar vader in die periode enige tijd in Amsterdam verbleef, ontstond er een eerste briefwisseling met zijn oudste zoon: "... ik heb U briefje ontvangen en daarin gelezen dat gij veel aan U vader denkt. Ik denk ook dikwijls aan U, lieve Jonge, en onsen lieven Herman en Claartje; geef aan beyde een hartelijk zontje voor mijn. Moeder schrijft mijn dat gij U veel moeite geeft om verder te leren schrijven; dat is mijn zeer lief en ik hoop, als ik weerkom, dat ik dan in Uw schrijfboek zal kunnen zien dat de meester altoos met U wel tevreden is geweest...".

Maar "lieve Jantje" scheen zich niet altijd zo onberispelijk te gedragen, te oordelen naar een briefje waarin Jantje trots schrijft dat er "nog in het geheel geen streepjes" zijn voorgevallen, "moeder en ik zijn beste vrienden", maar in een later briefje is er een boetvaardig relaas over mislukte goede voornemens en niet gehouden beloften: "...ik heb U al zo dikwijls beloofd niet weder ongehoorzaam tegen U te zijn en toch is het altijd weer geschiedt..., ik zal van

nu af geen ongehoorzaamheden tegen U bedrijven, om tenminsten te maken, dat gij niet gaarne van mij zoudt weggaan en niet slechts blij zijn, van mij verlost te zijn”.

Leren en spelen(?)

In de jonge jaren ontvingen de kinderen grotendeels onderwijs van hun vader die nog steeds vergeefs zocht naar een nieuwe werkring en zijn taak als onderwijzer niet licht opvatte.

Dit blijkt uit een brief die Herman in een later stadium aan zijn oudere broer schreef, toen deze reeds in Amsterdam het Athenaeum bezocht. Nauwkeurig beschrijft hij een dagprogramma van 's morgens zes tot 's avonds acht – met slechts twee maal een uur onderbreking – uitgezonderd Zaterdag. Dan waren er twee uren voor hulp aan moeder gereserveerd. Zwemmen en schaatsen waren streng verboden, de ouders waren hevig beangst voor kouvatten, benenbreken en verdrinken.

Paardrijden was veel te kostbaar. Eenmaal volwassen, heeft Johan Rudolf deze tekorten wel ingehaald. Tekenen behoorde wel tot het onderwijs, deze lessen werden gegeven door docenten van de stadstekenschool, Jan Satink en Klaas van Ulsen.

Als 17-jarig student in Amsterdam schreef Rudolf aan zijn kleine zusje een briefje in de trant van de Romantiek, naar hedendaagse smaak wel wat sentimenteel:

Amsterdam, 9 Juni 1815. Mijn lieve, lieve Jetje, Volgens belofte moet mijn lieve zusterje nu ook eens een briefje van mij ontvangen ... Nu moet ik U eens vragen, lieve zusterje, of gij nog daaraan denkt, 't welk gij mij zo dikwijls beloofd hebt, om mij nooit te vergeten? ... Nu, lieve meisje, denk dan nu en dan eens aan Uwen Rudolph die zoo hartelijk naar U verlangt. Grooter plaisier kunt gij mij niet doen... Maar in Mei 1816 werd het stoffelijk overschot van lieve Jetje na een korte ziekte bijgezet in het familiegraf in de Grote Kerk. 30 Mei kwam vader over om zijn zoon te troosten en meer over ziekte en uitvaart te vertellen.

Heimwee en armoede plaagden de eenzame student in zijn Amsterdamse kamertje. Het aanschaffen van een "paraplui – liefst een halvesleetse" stelde hij nog maar even uit tot het ging regenen; en op de belofte dat hij een "horologie" zou krijgen als er eens geld was, reageerde hij dat hij daar altijd naar verlangd had, maar vader moest er geen boven zijn krachten kopen: "ik ken Uw omstandigheden en wil er dus veel liever één ontberen, dan te kunnen denken, dat gij om aan mijnen liefsten wensch te voldoen, Uw vermogen waart te buiten gegaan".

Met de studie ging het overigens onverdeeld gunstig. Voor de grote vakantie leende professor D.J. van Lennep hem de nodige boeken voor de "theorie der Grieksche taalkennis" en nodigde hem tevens uit voor het "Vrijdagsch theecollegie", waar met de oudste en bekwaamste studenten moeilijke Griekse en Latijnse schrijvers werden gelezen. In de loop van het tweede jaar begon hij de studie van het Arabisch dat als tentamen in de theologische faculteit kon gelden. Hij liet zich daar inschrijven om de militaire dienst te ontgaan.

Deze intensieve studie leidde er wel eens toe dat er veertien dagen lang geen brief naar huis ging, maar betrokkenheid bij het leven in Zwolle en Oost-Nederland was er niet minder om; zo toonde Rudolf zich zeer verontrust over "de schade die het, door de onophoudelijke regens tot eene buitengewone hoogte aanwassen de water overal veroorzaakt, vooral in de omstreken van Arnhem, Nimwegen...".

Studievoltooiing in Leiden

In het begin van zijn derde jaar in Amsterdam wijdde Thorbecke met de latere professor Uylenbroek "onder vereerend bijzijn van onzen beroemden protector Van Swinden een mathematisch-fysisch gezelschap in met het doen eener redevoering". De oprichting werd waarschijnlijk mede gestimuleerd door de "alles overtreffende" indruk die Teyler's museum bij een bezoek aan Haarlem op de leergierige student had gemaakt. De avond werd niet al-

leen "een der genoegelijkste van mijn leven" voor Rudolf, maar ook professor Van Swinden was uiterst hartelijk en vergenoegd. Officieel was J.R. Thorbecke toen al als student aan de Leidse Academie ingeschreven, waar hij zijn candidaatsexamen aflegde.

Alleen op deze wijze kon hij met de in Amsterdam verworven kennis universitair afstuderen. Hij kwam bij het examen keurig voor den dag: uiterlijk met de voor hem vermaakte rokjas van zijn ongetrouwde oom Frans; intellectueel niet minder tijdens een uitzonderlijk zwaar examen; immers zijn reputatie was hem al vooruitgesneld, zodat de professoren Bake voor "oude talen", Borger voor geschiedenis en Van de Wijnpersse voor filosofie hem bijzonder zwaar aan de tand voelden. Met glans behaalde hij de graad van "Philosophiae theoreticae et litterarum humaniorum candidatus".

Op eerste kerstdag berichtte de beroemde redenaar, academiëpredikant en hoogleraar in de "gewijde dichtkunst, welsprekendheid en Oostersche talen" J.H. van der Palm, namens de faculteit der wijsbegeerte en letteren, aan Thorbecke, dat diens inzending op de prijsvraag over de filosofische uitgangspunten en werken van Cicero met een gouden medaille bekroond was. Na een verdediging van een halfuur tegen de bedenkingen van de faculteit zou deze medaille hem worden uitgereikt op 9 Februari bij de rectoraatsoverdracht.

Deze eervolle onderscheiding bracht Rudolf voor het voetlicht in het Leidse groot-auditorium. Hierdoor ontstonden nieuwe contacten. Zondagavond voor de diesviering werd Thorbecke met zijn gastheer, de oude Lochemse schoolvriend H.W. Snel, en met o.a. ook professor Kemper bij de neerlandicus Siegenbeek voor een souper uitgenodigd.

De volgende dag moesten de bekroonden zich melden in de kleine senaatskamer, om vervolgens – achter curatoren en professoren – met muziek in het groot-auditorium te worden ontvangen.

Na de rede van de aftredende rector ontvingen de prijswinnaars hun medailles. In optocht be-

gaf men zich naar de woning van de nieuwe rector, professor Van der Palm, die voor de bekroonde studenten een receptie had georganiseerd. Daar kon Thorbecke met een ruime kring van de Leidse academische wereld kennismaken.

De eervolle onderscheiding van zijn zoon zette de trotse vader onmiddellijk aan tot het bouwen van allerlei luchtkastelen. Hij hoopte dat de relaties van zijn zoon voor hem de weg zouden openen naar een betere toekomst. Daarentegen ging vaders nieuwe onderneming bij gebrek aan voldoende bedrijfskapitaal en door toenemende concurrentie te gronde en moest geliquideerd worden.

De familie uit Westfalen die ook al voor het bedrijfskapitaal werd aangesproken, werd nog wat terughoudender in het steunen van de studie van hun knappe neef, al kwam er van de ooms en tantes uit Westfalen af en toe nog wel eens 100 of 50 daalders los, maar men vond vijf jaar studie rijkelijk lang, al imponeerden de bekroonde prijsvragen wel. Vader wilde nog "liever onse tuyn verkoopen, ofschoon onse liefste uitspanning en vermaak", dan zich op andere wijze in de schulden te steken.

Na zijn doctoraalexamen wijdde Rudolf zich aan het onderwerp van zijn dissertatie, over vader en zoon Asinius, tijdgenoten van Cicero die in de geschiedschrijving in de schaduw waren gebleven, doch zowel politiek als literair-wetenschappelijk van belang waren. Asinius Pollio stichtte in Rome de eerste openbare bibliotheek.

Eerste contact met Schimmelpenninck van der Oye

Op 14 Augustus 1820 – zes weken na Thorbecke's promotie – konden de curatoren van de Leidse Alma Mater de jonge doctor melden dat hun voorstel om hem "eene toelage van f 1200 voor de tyd van een jaar te verstrekken", ingaande 1 Juli "ten einde hem in staat te stellen tot het doen eener wetenschappelijke reize naar de voornaamste hoogeschoolen van Duytschland en het bezoeken van de Göt-

Willem Anne baron Schimmelpenninck van der Oye (1800-1872).

tingsche bibliotheek", bij koning en minister in goede aarde was gevallen en "zij twijffelen geenszins, of de heer Thorbecke zal gaarne, door dit byzonder gunstbewijs van Zijne Majesteit ondersteund, alle zijne krachten aanwenden om zooveel mogelijk, voor hemzelve in 't byzonder en de wetenschappelijke wereld in 't algemeen deeze reize voordeelg te doen zijn". Op 5 October begon de reis. Zijn vader verzegelde hem naar de familie in Osnabrück. Bij de gehele familie, die hem vele jaren niet gezien had, maakte de knappe neef een uitstekende indruk. In Göttingen werden twee kamers voor hem gehuurd in het huis van de pedel Dohrs in de Stumpfenbielstrasse. Tot kerstmis dook hij in de boeken, afgewisseld door colleges. "Het college van Heeren bevredigt ganschelijk mijne gespanne verwachting".

Wandelingen in de omgeving waren mooi, maar na Amsterdam en Leiden viel de stad tegen.

Behalve af en toe wat heimwee, door Thorbecke zelf als vaderlandsliefde geïnterpreteerd en behoudens de briefwisseling met het ouderlijk huis, was er weinig wat hem aan Nederland bond. Twee studenten uit het Gelderse trof hij aan, de medicijnenstudent Vermeer, "maar die heeft niet het geluk gehad mij zeer te behagen", de ander was echter een grote verrassing; hij zou lange jaren een dierbare vriend en gastheer gedurende de zomervacaties zijn. Op Zondagmorgen 12 November zat Thorbecke geheel verdiept "in een boek van den voortreffelyken wijsgeer Jacobi" te lezen, toen er op zijn deur werd geklopt. Er stond een jongeman voor hem die hem in het Hollands begroette. "Ik was de eerste minuten verward en niet in staat te antwoorden" schreef hij naar huis. "Ik was den ganschen dag opgewonden en alles wat mij omringde scheen mij te eng ... Het was de baron Schimmelpenninck, wiens mama een landgoed heeft tusschen Deventer en Zutphen ... hij studeert reeds in het derde semester, om van hier naar Leyden te vertrekken".

Thorbecke was te meer verrast, omdat hij zich al verzoend had met het idee dat er op dat ogenblik geen Nederlanders aan deze universiteit studeerden. Vader Thorbecke schrok van zijn gevoelsuitbarsting: "Wees dog vooral op Uwe hoede, verlies Uw niet in die verkering ... overhaasting en te vroeg vertrouwen zou voor Uwe studien gevaarlijk en nadelig kunnen zijn...".

In een brief bij de kerstgeschenkjes stelde Rudolf zijn vader gerust: "...aangaande Schimmelpenninck is Uwe vrees volstrekt ongegrond; hij is een uitnemend, beschaafd, stil en werkzaam jong mensch, dien ik zeer gaarne zie en met wie de omgang zich tot het gezamenlyk college loopen bij Heeren en een avondbezoek eens in de 14 dagen en een enkele wandeling in de kersttijd — en later nog in midden maart — bepaalt".

Bij deze wandelingen hebben hen vooral het

"heerlyk gelegen dal by de papiermolen, het uitzicht vanaf de top van de Bruch op de Harz getroffen".

Na Schimmelpennincks terugkeer naar huis schreef Thorbecke: "Schimmelpenninck vertrekt morgen en beweegt my daardoor opnieuw tot een sterk verlangen naar het vaderland. Maar ook het afscheid van hemzelve is mij geenszins onverschillig. Veel heb ik in dezen jongeling gevonden, hetgeen mij in hartelijke vriendschap aan hem vastheggtte, eenen zin gericht op het groote en goede en eene vuurige vaderlandsliefde. Door eene buitengemeene vertrouwelijheid, opregtheid en hartelijheid nam hij reeds van den beginne af mij grootelijks in en zoo knoopte zich spoedig eene ongedwongen, vriendschappelijke betrekking. De Nederlanden zullen hem eens, hoop ik, onder hare ijverigste staatsmannen tellen...".

De jonge Thorbecke zag in de nieuwe vriend dus duidelijk iemand die door hoge afkomst en patriottische motivatie een verdienstelijk bestuurder zou worden.

Schimmelpenninck zal van zijn kant in Johan Rudolf zijn meerdere erkend hebben in kennis en wijsgerige scholing, iemand die een groot wetenschappelijk gezag zou krijgen, zonder tot eenzijdig vakspecialisme te vervallen, een man met een toekomstvisie en met een scherpe critische instelling op het bestaande; zo geen partner in de politiek, dan toch op zijn minst een ideale raadsman voor een politicus.

Half September schreef Schimmelpenninck, teruggekeerd naar Leiden om zijn studie voort te zetten, over de actuele politiek: Belgische kamerleden maakten geweldig spektakel tegen 's konings voorstel, "overeenkomstig de geest van orde en spaarsaamheid der Bataven" voor een luxe-belasting, "dewijl zij, zeer voor het uiterlijke, schitterende zynde, wel het zwaarste daardoor getroffen zouden worden". Maar de Belgen betaalden tot nu toe 40 à 60% minder dan de Hollanders.

Toen de wet met 55 tegen 51 stemmen werd aangenomen, "viel één der Brabanders op de

knien, zwoer by God, dat het gezond verstand uit het land was geweken" ... Velen hunner vloekten en tierden en voerden obstructie. Maar er was ook wel theater bij; het klinkt ongelofelijk, maar "een groot gedeelte dier belhamels was naar eigen overtuiging vóór de wet en handelde uit vrees voor hunne kiezers die, gelijk ieder volk, niets nieuws wilden hebben, omdat Vader en Grootvader het niet gekent hadden".

Romantisch intermezzo

Thorbecke zette inmiddels zijn studiereis voort via Wurtemberg, Beieren en Thüringen naar Dresden. Hij had allang in Berlijn moeten aankomen, hij was echter in Dresden "geankerd, als aan een nieuwe wereld van kunst, wetenschap en menschenkennis". Immers niet slechts de "stroom des genots" na het zien van

Adriana Sophie barones Schimmelpenninck van der Oye-Van Rhemen (1806-1842).

de daar verzamelde kunst van Raphael, Correggio, Michelangelo, waarvan hij wilde "drinken, zich middenin dezelve storten, erin onder gaan, bracht hem in grote onrust. Maar vooral ook zijn geschokte zekerheden "met de majesteit eenes grootschen stilzwijgens de vraag des stervelings afwijzende: vanwaar? en waarheen?"; alleen de muziek van Mozart kon hem weer tot een zekere harmonie brengen. Bij dit "zweven tusschen hemel en aarde" werd hij overvallen door een nameloos verlangen naar liefde...". Vader Thorbecke liet er geen gras over groeien, hij doorzag al spoedig dat zijn zoon's "hart de hoofdrol speelde en Uwen geest geboeid en belemmerd hield, ... bedenk Uw dan dog geen oogenblik langer, maar neem dadelijk vast en onherroepelyk een mannelyk besluit!"

Reeds voor het vaderlijk vermaan hem bereikte, was Thorbecke naar Berlijn vertrokken en van daaruit gaf hij zijn ouders de sleutel van het raadsel: Dorothea Tieck. Hij was kind-aan-huis geweest bij de dichter Ludwig Tieck, van wiens dochter Dorothea hij zeer onder de indruk was: "om dit hemelsche wezen te schetsen, moet men eigenlijk over een nieuwe taal gebieden kunnen", schreef hij in een dankbrief aan Tieck.

Hij vond er verpozing bij de weduwe van de filosoof professor Solger, die hij reeds in Dresden bij de familie Tieck had ontmoet en die in de Zwolse geleerde een soort geestelijke erfgenaam van haar man zag.

Een echte "Heiligenabend mit Bescherung" met haar en haar vier kinderen maakte op hem een diepe indruk: "eene zoo reine diep weemoedige vreugde als gisteravond heb ik lang niet genoten". Weinig vermoedde hij in de vierjarige Adelheid zijn toekomstige echtgenote.

Terugkeer naar Nederland

Na beëindiging van zijn studietijd keerde Johan Rudolf terug naar Nederland. Uit Nijmegen klonk een juichkreet op "in de eerste stad van het beminde, lang ontbeerde vaderland ...

Mijn vreugde was onbeschrijfelijk toen ik over de grenzen reed, de Hollandsche straten, bouwtrant en dragt wederzag, en alles wat mij omringde Hollandsch sprak ... Overmorgen ben ik, zoo God wil, mijne geliefde ouders, in Uwe armen".

Na een week thuis, keerde hij uit Zwolle terug naar Leiden. Windstilte vertraagde zijn reis in de nacht van Zaterdag op Zondag. Hij liet zich met andere passagiers op Pampus afzetten "om naar Amsterdam te roeyen". Om 11 uur kon hij de trekschuit naar Haarlem halen en nog om 6 uur 's avonds kwam hij in Leiden aan, waar de vriendenkring hem in de armen sloot.

Schimmelpenninck bracht hem met zijn sjees naar Den Haag voor een bezoek aan het ministerie, waartoe minister Falck hem had uitgenodigd. Op de terugweg reden zij naar Poelgeest naar mevrouw Van Rhemen met haar kinderen – achterneven en achternichtjes van Schimmelpenninck. Spoedig zou Willem Anne zich verlobben met nichtje Sophie aan de vooravond van een lange reis door Europa.

Thorbecke ging vervolgens een moeilijke en teleurstellende periode tegemoet. Reeds in Duitsland hadden hem berichten bereikt dat aan hem gedacht werd in verband met het emeritaat van de filosoof professor S.J. van de Wijnpersse. De eerste die er melding van maakte was de trouwe leermeester Kemper. Anderen schenen echter ontsticht over het feit dat een zo jonge man direct tot gewoon hoogleraar zou worden benoemd. Ook werd hem de post van bibliothecaris in uitzicht gesteld, maar hoezeer Thorbecke ook geplaagd werd door geldnood, wel liet hij blijken dat hij de Leidse bibliotheek met de opgedane ervaringen graag wilde bijstaan, maar niet als beroepstaak.

Tevens deden geruchten de ronde dat Thorbecke tijdens zijn Duitse studiejaar met teveel moderne Duitse filosofie, grenzend aan atheïsme in aanraking zou zijn gekomen en misschien wel Spinozist of atheïst was geworden!

Gedreven door de dringende noodzaak, zijn financiële positie te verbeteren, aanvaardde hij

zelfs nog een privaattoelating in Duitsland. Gelukkig schreef minister Falck: "Slechts een halve gelegenheid zal mij genoegzaam zijn, om Uw billijke wens – om naar Nederland terug te keren – te vervullen. Hoe gaarne had ik gezien dat zulk een privaattoelating aan eene Nederlandsche hoogeschool mogelijk ware geweest".

Thorbecke hield het niet lang vol op zijn post in Duitsland en in afwachting van de lang verbeide benoeming keerde hij platzak terug naar Amsterdam, waar de nabijheid van een goede bibliotheek hem in staat zou stellen te werken aan een publicatie, getiteld "Bedenkingen over het regt en de staat".

Wel moest hij f 1,50 pensioen betalen, wat vader Thorbecke erg duur vond. Gelukkig was vriend Schimmelpenninck teruggekeerd van zijn lange reis naar Zwitserland en Italië. Deze bevrijdde zijn vriend op even kiese als royale wijze uit de nood. Hij was weer dichterbij in de buurt, in Leiden, maar kon aanvankelijk, vanwege de nu officieel geworden verloving niet te lang en te ver weg van Poelgeest. Daarom stelde hij een ontmoeting halverwege voor, in Haarlem; op 20 October nam Thorbecke de schuit en om half elf had een zodanig weerzien plaats, "als hem buiten het ouderlijk huis nog niet te beurt gevallen was". De gehele dag werd gewijd aan bijpraten over de afgelopen tijd. Thorbecke zweeg over zijn financiële nood, maar na een uur begon Schimmelpenninck er zelf over: "Ik ben in eene andere positie als gij en heb gij mij nodig, zoo beschikt gij over mij, zooals ik in het tegenovergestelde geval over U zou beschikken. Wij kennen ons te wel, dan dat gij deze mijne vraag kwalijk zou kunnen nemen".

Rudolf antwoordde dat het inderdaad wel eens nodig zou kunnen zijn, een beroep op hem te doen. Een week later kreeg Thorbecke, zonder een bedrag genoemd te hebben f 200 toegestuurd, waarvan hij direct de helft gebruikte om vader in de gelegenheid te stellen, de schuld die hij met zoveel pijn voor hem had gemaakt, af te lossen.

Bezoeken aan de Poll

Thorbecke dankte zijn vroege contacten in Gelderland en Overijssel vrijwel uitsluitend aan zijn vriendschap met Schimmelpenninck van der Oye. Buiten de kring van pachters...

Buiten de kring van pachters en arbeiders van het "ouderwetsch toverkasteel" De Poll, dat Willem Anne op zijn zestiende jaar erfde na de dood van zijn achterneef Willem Anne Schimmelpenninck van der Oye, wiens moeder Woltera Geertruida van Wijnbergen vrouwe van de beide Pollen was, waren het vooral leden van de Gelderse en Overijsselse adel die hij met zijn geleerde vriend in aanraking bracht: in de eerste plaats zijn eigen familieleden of die van zijn vrouw; Willem Anne's moeder die in Kleef woonde was een van Pallandt, haar broers woonden in Velp en Arnhem.

De eerste rit die Thorbecke met zijn vriend naar de Poll maakte was op 26 April 1825. De vorige avond hadden zij elkaar in Utrecht getroffen bij het logement Plieger, waar Schimmelpenninck zijn sjees en paard kon stallen en waartegenover de trekschuit uit Amsterdam aankwam.

Door vroeg weg te rijden kwamen zij tegen zonsondergang in Voorst aan na een rit over Amersfoort, Voorthuizen en Apeldoorn in "de pasgeboren lente bij uitmuntend weder". Het buiten "behoort tot de grootste van Gelderland" en heeft "eene grootschen aanleg, die onder den tegenwoordigen bezitter nog aanmerkelijk zal winnen". De nieuwe eigenaar was bij het eerste bezoek al bezig geweest een aantal "omwentelingen te beramen" die hem 's avonds wel eens met schrik "naar 't bed van den ouden heer" hadden doen omzien, "of hij soms uit ontevredenheid zijne keus deshalve niet kwam herroepen". Maar zijn erflater kwam niet spoken. Voor ontginning en herbebossing had hij soms wel zestig à zeventig man aan het werk.

De kennismaking met Willem Anne's nieuwe domein haalde Johan Rudolf even uit de spanning of nu eindelijk bij de derde in uitzicht

gestelde leerstoel – die in Gent – de benoeming zonder ongelukken zou afkomen.

Zij brachten een bezoek bij oom en tante van Rhemen op de Gelderse Toren bij Spankeren. Johan Rudolf was verrukt van de oude heer, "een heerlijker toonbeeld van eenen Gelderschen landedelman is, geloof ik, niet te vinden ... Ik denk met de hartelijkste vreugde aan de weinige uren, bij hem doorgebracht".

Hij keerde niet over de zee weg naar Amsterdam terug, maar gaf de voorkeur aan de snelle diligencieverbinding via Arnhem, om de drukproeven te zien van zijn "Bedenkingen aangaande het regt en den staat" welke op hem lagen te wachten.

Nog was de benoeming voor het professoraat in Gent niet afgekomen. Schimmelpenninck had zich zeer beijverd bij curator d'Escury voor de vacante leerstoel van Kemper en kon maar moeilijk wennen aan het idee dat vriend Johan Rudolf zich moest wijden aan een carrière "in ons bastaardaartige zuiden" – met zijn oppervlakkige filosofieën en vermenging van sentiment en intellect –. Thorbecke bracht er weinig anders tegenin dan dat hij "vooral moest wenschen in eenen openlijke samenhang van werkzaamheden ingelijfd te worden"; dat het niet goed was "enkel zich zelve te leven" en dat hij bovenal aan de "gemeenste voorwaarden des levens" – zijn eigen financiële basis – de zorg voor zijn ouders die zich zoveel voor hem hadden ontzegd en aan de studie van zijn broer – moest denken.

Twee dagen voor zijn bruiloft schreef Schimmelpenninck nog een kort briefje aan Thorbecke, om te verhalen over het welzijn van zijn bruid en hun beider gevoelens en verwachtingen. Johan Rudolf was ontroerd dat zijn vriend op die dag tijd had genomen voor een bericht en voor een nieuwe uitnodiging om op de Poll te komen logeren.

De langverwachte benoeming van Thorbecke in Gent waar hij vijf jaar zou blijven, was aanleiding tot een intensieve briefwisseling tussen de beide vrienden.

Waterkering en Waterschappen

Schimmelpenninck, uit de Gelderse ridderschap benoemd in de Provinciale Staten van Gelderland was zeer " bezig" met de bedijking langs de Gelderse rivieren uit hoofde van zijn positie en omdat de IJssel zijn landgoed begrensdde.

Veelvuldige overstromingen dwongen tot het vinden van een oplossing. Krayenhoff, Amsterdams medicus, in de patriottentijd tot generaal opgeklommen en door Koning Willem I tot inspecteur van vestingwerken en genie benoemd, ging door voor een groot waterstaatsdeskundige; hij wilde voor 35 miljoen "een groot gedeelte van 't Rhijnwater door de IJssel loosen! Schimmelpenninck noemde het "hersenschimmige plans" die persoonlijke roem en bevoordeeling van Holland zochten.

Het overstromingsgevaar werd erger door de verhoging van de dijken in het Pruisische Rijnland, door het "ruimen" van de bedding door Baden. Als dit nu ook bij het Bingener Loch zou gebeuren "dan zou de stroom met eene ongebroke kracht op ons aan komen vlieden en het gevaar nog verdubbelen".

De gedeputeerde van Rechteren van Appeltern schreef de voortdurende rampen toe aan het "ellendig beginsel van graaf Reinald die in 1312 voorschreef dat men het water, dat van nature een vrije afloop behoorde te hebben, diende op te stuwen", hij wilde dan ook de dijken afgraven. Schimmelpenninck die het ene plan nog verwerpelijkker vond dan het andere liet zijn "memorie tegen het ontwerp van de commissie voor de rivierafleidingen" ondersteunen door adhaesieverklaringen van een "aanzienlijk getal IJsselbewoners, ... omdat Zijne Majesteit mogelijk niet veel aan de opinie van één mensch, maar zeer veel aan die van het publiek hecht".

In die jaren werden geldverslindende plannen voor dijkversterkingen en beddingverleggingen nog als ondenkbaar beschouwd, alleen al omdat de organisatorische samenwerking der waterschappen nog zo zeer omstreden was, dat in feite sprake was van de anarchie uit de tijd van

vóór 1795. De meeste boeren zagen in een overstroming die hun oogst en vee vernietigde een ondoorgroondelijke lotsbeschikking, waarbij Gods water over Gods akker moest lopen. Een daartegen gerichte fiscale heffing en publiekrechtelijke verplichting tot dijkbescherming werden echter beschouwd als een uitvinding van de duivel, althans van niet te vertrouwen stadse heren.

Gelders polderreglement

In 1820 werd ten gevolge van "veelvuldige klachten tegen de bestaande administratiën in de polders" een commissie van negen statenleden benoemd onder voorzitterschap van de actieve gedeputeerde van Rechteren van Appeltern om te "concipieeren zoodanige artikelen, als welke in alle polderreglementen zullen behooren te worden geïnsereerd".

Na inspraak van de statenleden kon de commissie tezamen met de gedeputeerden het concept herzien en vervolgens aan de goedkeuring des Konings voordragen.

De begrenzing der dorpspolders, die een – met name tussen Maas en Waal zeer omstreden – federale samenvoeging inhield, moest nog een langere weg volgen. Een voorstel hiertoe werd aan een sub-commissie voorgelegd die conceptreglementen voor iedere polder moest opstellen. Deze heeft haar taak nooit volbracht. Een provinciaal reglement ter verdeling van polderlasten werd in behandeling genomen, bezwaren van personen en organisaties moesten gehoord worden vóór een beslissing kon worden genomen.

Schimmelpenninck behoorde wellicht tot de bezwaarden die het ontwerp te uniform vonden, "omdat de tegenstrijdige belangen, als bv. van

Het Huis De Poll, 1864. Gravure door J.A. Boland.

de Graafschap en van de lagere Betuwse waarden, eensluidend wierden voorgesteld". Hij vond het typerend dat "men het er alleen door groote wijzigingen toe kon brengen om dertig stemmen tegen even zoo vele vóór te verkrijgen, zoodat de stem van de Gouverneur 't overwicht gaf".

In Thorbecke's terugblik van 1843 werd dit als een fout signaleerd: het gebeurde sprak duidelijk vóór afschaffing van stemrecht van de gouverneur, immers, de Kroon wenste een maatregel door te zetten, de gouverneur was haar man. Zijn beslissende stem kon een besluit doen vallen tegen de meerderheid der Staten. Aldus werd de vertegenwoordiging der provincie ter zijde gesteld.

De Staten zonden een adres aan de Koning om provisioneel het reglement te schorsen. De Arnhemse Courant berichtte: "Zijne Majesteit antwoordt steeds niet op ons adres over het polderreglement, maar geeft ook gene kracht van wet aan het ontwerp, zoodat wij de bestaande orde of desorde voorloopig houden". Thorbecke's administratief-rechtelijke critiek achteraf zei dat de Koning ook niets af te kondigen had, maatregelen van provinciaal belang dienden te worden genomen door de Staten ... "De Kroon heeft er niets mee van doen ... er is in het gedrag uwer vergadering, die aan een Koning overlaat, wat haarselve behoort, een algemeen zwak zichtbaar ... Wij nemen met de publieke dienst vrijheden, alsof zij de eigen zaak ware van hem, aan wie zij is vertrouwd. Burgerregtelijk kan elk afzien van zijn regt. Maar een publiek regt is tevens pligt ..., voor welks volle handhaving de bevoegde verantwoordelijk is".

Voordat Thorbecke weer op de Poll zou komen logeren, meldde Schimmelpenninck hem dat de Statenvergadering in September zou vergaderen over het beruchte polderreglement. "Gelukkigerwijze ben ik niet in de commissie, want deze zal wel even onaangenaam zijn, als ik mij de vergadering voorstel".

Zomervacantie op De Poll in 1828

Johan Rudolf had het bijzonder naar zijn zin: de twee vrienden maakten herhaaldelijk uitstapjes, o.a. naar de door Lodewijk Napoleon gestichte koninklijke paardenstoeterij te Borculo, maar ook naar familieleden van de Schimmelpennincks op hun buitenplaatsen, Willem Anne's moeder, tijdelijk op haar familiegoed "De Rees" bij Brummen en de oude tante Assuera Johanna op "Welgelegen" bij Apeldoorn.

Van Rechteren, gedeputeerde met wie Schimmelpenninck te maken had in de onderhandelingen over het polderreglement, was, althans een deel van het jaar, zijn buurman en ook Sloet tot Oldhuis met zijn twee zoons, veelbelovende juristen, woonde in Voorst.

Een typisch kijkje op de gesprekken gaf een brief van Schimmelpenninck's tante Aemelia van Pallandt, die reeds tevoren bij een wandeling in Kleef genegenheid gevoeld had voor de wijze waarop de jonge professor Thorbecke haar filosofisch gerichte belangstelling serieus genomen had. Zij geeft in haar brief een verslag van een discussie in de afgelopen winter over "liberale" denkbeelden en gevoelens; als vrouw meende zij een domme vraag te mogen stellen naar een nauwkeuriger definitie van "liberaal". Haar Franse dictionaire gaf voor de Nederlandse situatie geen bruikbaar antwoord. De aanwezigen hadden wat geïmproviseerde voorbeelden gegeven van wat wèl en niet liberaal zou moeten heten. Ook neef Willem Anne kwam in zijn formulering niet veel verder dan "het evenwicht tusschen regt en pligt". Tante Aemelia verwacht van Thorbecke meer: "je sais bien que vous le rendrés dans cette langue (het Nederlandsch) avec toute la précision et clarté qui peut appartenir à ceux qui la parlent aussi bien que vous, je serai charmée que l'on trouva l'explication que vous me donnerés je l'espère aussi bonne que je l'attends. (Tante Aemelia verwacht van Thorbecke, dat hij het even klaar en helder in het Nederlands zal formuleren, als alleen zij kunnen die deze taal zoo mooi spreken als hij.

Zij verheugt zich er op dat iedereen zijn explicatie zo goed zal vinden als zij verwacht dat deze zal zijn.)

Johan Rudolf informeerde dan ook voor zijn zomerbezoek op de Poll of hij er tante Aemelia zou treffen. Hij vond er ook haar twee jaar oudere zuster baronesse Schimmelpenninck van der Oye-Van Pallandt over wie hij aan zijn vader een "nadere caracteristiek" gaf: "eene dame van eenen uitnemenden rijkdom van geest en verstand en van den onderhoudensten en gemakkelijksten omgang. Zij heeft ten dezen mijne verwachting overtroffen en hoewel hare vorming oorspronkelijk en eigenlijk Fransch is, met een sterk aristocratisch bestanddeel, zoo paart zij echter hiermede zoo veel gezondheid van oordeel en inzicht en eene zoo groote minzaamheid, dat het verkeer met haar een wezenlijk genot verschaft, zonder dat men bij haar aantreft, wat ik vooral bij vrouwen niet wensch te vinden".

Op zijn terugweg via Arnhem bracht Johan Rudolf een meerdaags bezoek aan tante Aemelia en haar broer: "Ik ben op de vriendelijkste wijze door den heer van Pallandt van Klarenbeek, en vooral door de freule, zijn zuster, ontvangen, zoodat die paar dagen op eene zeer genoegelijke wijze voor mij zijn verstreken". Tijdens zijn zomerbezoek op de Poll ging Thorbecke ook zwemmen in het pas geopende IJsselbad in Deventer, maar bovenal genoot hij van paardrijden en wandelen in de omgeving.

1830 – De Brusselse opstand

De opstand in Brussel eiste de volle aandacht van Schimmelpenninck als officier en als politicus. Na de Tiendaagse Veldtocht werd hij – mede voor zijn beleidvol optreden tegen de "muiters" in de Liemers – namens de Gelderse Staten beloond met een Kamerlidmaatschap. Schimmelpenninck reageerde zeer primair: "Gisteren voelde ik mij zoodanig opgewonden, dat ik goed en bloed veil had gehad, om de rust te helpen herstellen, en ik mij inderdaad, in weerwil mijner huisselijke omstandigheden, aan de prinsen aanbood, maar heden zou ik

geen drie gulden voor ons bestuur over hebben"; zo slap en zo weifelend, vond hij, dat men op dat ogenblik optrad in Brussel... Alle emoties veroorzaakten een voortijdige beveling van Sophie; het tweede dochtertje overleed dezelfde dag nog.

Zijn eerste initiatief was, om tezamen met de van Rechterens een keurkorps te vormen "hetwelk als mobiel verklaard, met mij naar eene der vestingen zou trekken, zoodra men zulks noodig mogt vinden". Maar hij vond bij de gouverneur niet zulk een vlotte medewerking als van Dam van Isselt voor diens Betuwse jagerscorps. Ook op de provinciehoofdstad had hij het nodige critische commentaar: terwijl Zutphen en Deventer hadden aangeboden "elk een voltallige compagnie uit te monstereen, terwijl de stad natuurlijk voor de gezinnen zou zorgen", was men in "Arnhem ellendig aan het haspelen, veel schreeuwen en weinig doen, uit gebrek aan hoofden, die de zaak met ernst aangrepen – ieder wilde wachten wat anderen zouden doen – en de stad verkoos de vrouwen en de kinderen in geval van vertrek, niet te onderhouden".

Na zeven weken oefenen bleek hij over zijn troepen best tevreden: "het volk blijft uitmuntend gezind, uitgezonderd die van Zevenaar, waarvan er zes gedeserteerd zijn, maar ik haspel nog met uitrusting en kleeren".

Schimmelpenninck had hart voor zijn mensen en voelde de situatie goed aan, al was zijn beoordeling van de algemene stand van zaken minder bezonnen. Hij had inventieve gelegenhedsoplossingen en verrassend scherpe commentaren op situaties.

In zijn brochure "Een woord in het belang van Europa", bezwoer Thorbecke de regering, niet ondoordacht de in 1814 herwonnen kans te verspelen, de internationale functie van "hoeksteen van Noord-westelijk Europa" te vervullen. "Het is tot vervulling dezer gewigtige, veelomvattende en weldadige rol, op het tooneel van ons werelddeel dat het rijk der Nederlanden werd opgerigt. De zelfstandigheid

van Holland, daar voor Europa zooveel op aankomt, te beschermen, was altoos een grondbeginsel der algemeene staatkunde geweest". Als Nederland niet meer zo machtig is, "dat het een begeerlijk bondgenoot en een te vreezen vijand" is, zal het niet meer diegene van de drie omringende mogendheden kunnen helpen, die slachtoffer dreigt te worden van het machtsoverwicht van één of beide anderen. "Het land zal een beschermeling worden van hen, wier toeverlaat het moest wezen".

Schimmelpenninck oordeelde emotioneler, met meer inzicht in menselijke zwakheden van handelende politici. Hij kon veel bereiken door zijn maatschappelijk aanzien, door de glans van zijn naam. Hij miste het onverzettelijke – maar ook weerstanden opwekkende – van Thorbecke's standpunten.

Thorbecke's universele visie en zijn scherpe intellect beschikten in die jaren nog niet over een toegewijde partij of aanhang, die zijn adviezen volgde.

Schimmelpenninck vertrouwde op zijn flair en zijn charme.

Beiden waren nog op zoek naar de juiste weg, samen konden zij veel bereiken; gescheiden gingen zij wel in persoonlijke positie vooruit, maar konden nog niet veel invloed op de vaderlandse situatie uitoefenen.

De Leidse hoogleraar versus de minister

De vriendschap was nog even hecht, maar maatschappij en politiek overspoelden persoonlijke gevoelens. Thorbecke, sinds 1834 hoogleraar te Leiden, raakte meer en meer betrokken in Grondwetsherzieningen, die noodzakelijk waren geworden na de afscheiding van België. Hij was zich bewust geworden van de remmende en verlammeende invloed van een uit verouderde tradities levende élite in een zich verjongend Europa waar de stoommachine zijn intrede had gedaan. Hij wilde daden stellen, geen halfslachtige compromissen.

"Men vat dat iemand, de genie om zijn land

te regeren in zich voelende, de hand naar de teugels uitstrekt".

Schimmelpenninck was voor de aandrang van zijn politieke vrienden bezweken en minister van Binnenlandse Zaken geworden. In een briefje aan het kamerlid L.C. Luzac schreef hij:

"Waarde Vriend! Daar hebt gij mij nu definitief in de winkel geholpen. Sedert gisteravond is de zaak beklonken. Ik had met Z.M. een allerliefste conversatie, waarbij ik rond en ruitertlijk uitkraamde".

Naar aanleiding van de hervorming van ons kiesstelsel, schreef Thorbecke over het kiesrecht der ridderschap, dat het "zonder reden hoegenaamd" was, nu de revolutie van 1795 aan deze stand haar "heerlijkheden" had ontnomen.

Schimmelpenninck was verontwaardigd.

Thorbecke liet de verwijten van Schimmelpenninck niet op zich zitten:

"Gij zijt, waarde vriend, te fiks, gij hebt een te zuiver, edel hart dan dat 't geen gij mij schrijft, meer dan een oogeblikkelijke opwelling kan zijn. Gij zijt de man niet, wiens publieke taak zou kunnen worden verduisterd door persoonlijke gevoeligheid ... Gij zoudt het als eene even slechte dienst aan de vriendschap, als aan het land achten, zoo men om uwentwille prees wat men afkeurt ... Wat zoudt gij in de eerste plaats van mij denken, zoo hartelijke vriendschap mij belette een afwijkend politisch gevoelen te openbaren?"

Ongetwijfeld had het begrip vriendschap voor de Gelderse Schimmelpenninck een feodaler kleur dan voor Thorbecke voor wie de scheiding tussen het persoonlijke en het zakelijke in de politiek kenmerkend was.

Onmiskkenbaar hartelijk en dierbaar klonk de oude vriendschappelijke toon weer door, toen Willem Anne's echtgenote in November van hetzelfde jaar overleed:

"De treurige berichten, waarde vriend, die men mij deze zomer in Gelderland gaf, lieten geen hoop van herstel. Ik moest, wat nu is gebeurd,

vreezen; en evenwel treft het mij als een plotselinge ramp. Ik gevoel haar door en door ... met een vrouw, die men liefheeft, die ons liefheeft, is de ziel uit het leven weg. Het moge daarna nog waarde hebben voor anderen, voor onszelven geloof ik niet".

Tot slot herinneringen uit het "voorleden, als ware het gister":

"van den eerste invloed af van dat edele, aanvullige wezen op het uwe. De herinnering drukt de smart van het gemis dieper in ... Met de hartelijke deelneming van een oud vriend T."

In zijn antwoord schreef Schimmelpenninck na woorden van dank, over de vriendschap: "In den rijperen leeftijd vormt men bezwaarlijk nieuwe banden ... Des te naijveriger is men om aan dezulken te blijven vasthouden, die in meer poëtischen leeftijd werden gevormd. Ik had U in den jongsten tijd, hetzij te regt of te onregt, beschuldigd, ook jegens mij te objectief te handelen, door de zaken en de persoon te zeer vaneen te scheiden. Ik ben vroeger wel eens meer bij oogeblikken wrevelig geweest over de absoluutheid van Uw natuur; maar ik heb, meer dan velen, een blik in Uwe ziel geworpen, en dit bragt mij telkens tot den ouden vriend terug. Uwe letteren zijn mij uit het hart gevloeid. Heb dank er voor".

Bij een plotselinge ernstige ziekte van Schimmelpenninck in 1845 schreef Thorbecke:

"Oude vriend. Uwe ongesteldheid heeft mij sedert haar begin, méér dan ik kan zeggen, bedroefd en bekommerd. Zelfs de drukte op het Binnenhof werd er door overheerscht. Onder zulke omstandigheden gevoelt men in volle mate, wat men altoos in zich draagt maar niet altoos beseft. Dag en nacht kwam Uw beeld terug ... ik ben niet gerust noch voldaan, dan wanneer ik U zal hebben gezien en gesproken. Als altijd van harte J.R.Th."

Tot slot werd nog een regel aan de brief toegevoegd: "Schrijf het toe aan liefde voor Uw persoon, of zal ik het teederheid noemen, die mannen elkander zoo moeilijk bekennen".

De Grondwetsherziening van 1848

In 1848 schudde West-Europa op haar grondvesten, in Nederland diende zich de dwingende noodzaak aan tot een nieuwe wijziging van de grondwet na de eerste slecht geslaagde poging in 1840.

Schimmelpenninck – om gezondheidsredenen afgetreden als minister – was commissaris des konings geworden in Gelderland.

Thorbecke werd voorzitter van de commissie die zich zou bezighouden met de Grondwetsherziening.

Thorbecke, wiens karakter gepantserd was door de ijzeren tucht van zijn vaders opvoeding, moest zijn missie volbrengen, om zijn land te dienen met zijn scherpe visie; geen persoonlijke gevoelens konden hem beïnvloeden. Schimmelpenninck was, ondanks zijn vooruitstrevende ideeën, gebonden aan de kring waarvan hij afstamde, waar standssolidariteit en camaraderie de koers bepaalden van doen en denken. Hij was een warmhartig man voor wie het onbegrijpelijk was, dat Thorbecke zich bij het nemen van beslissingen in een periode van crisis in de eerste plaats liet leiden door het verstand.

Het conflict tussen beide mannen begon zich meer en meer af te tekenen. Na de inwerkingtreding van de Provinciale Wet werd de verandering in de positie der vroegere gouverneurs geconcretiseerd, hetgeen aanleiding tot meer wrijving was.

De oude bepaling luidde: "in zoodanige gevallen, waarin het belang van den lande zulks zoude mogen vorderen, adresseren zij (de gouverneurs) zich regtstreeks aan den Koning".

Deze woorden werden weggelaten, omdat bij het bestaan van het grondwettig beginsel, dat het bestuur des Rijks ter verantwoording is van de ministers, zij van hetgeen dat bestuur aangaat, in de eerste plaats kennis behooren te dragen.

Thorbecke voegde hier nog een persoonlijk woord aan toe:

De Commissaris des Konings in het bijzonder is in al hetgeen de dienst betreft tot volledige

onverdeelde opening jegens den Minister gehouden. De aard onzer Staatsinstellingen verbiedt dat hij eenig deel zijner ambtcorrespondentie buiten den Minister om aan Zijne Majesteit rigte.

Schimmelpenninck, 's Konings gunsteling, bleef zijn positie zien als een vertrouwenspositie van de Koning. Deze en andere interpretaties van zijn beleid hadden tenslotte ontslag uit zijn ambt tot gevolg.

Schimmelpenninck bleef nog wel een rol in de Tweede en Eerste Kamer spelen, vijf jaar als gekozene voor het district Zutphen, waarvan twee jaar als Kamervoorzitter, twaalf jaar als senator voor de Staten van Gelderland. Reeds in het eerste jaar van zijn vernieuwd Kamerlidmaatschap kwam het tot scherpe discussies tussen de twee vroegere vrienden.

Bij alle politieke tegenstellingen, bleef in de ogenschijnlijk zo onverstoorbare Thorbecke toch een zwakke plek voor zijn vroegere jeugd-vriend bestaan. Dit is later b.v. gebleken uit een briefje van Thorbecke's zoon Willem Thorbecke aan Willem Anne's zoon Alexander over de herinnering van zijn zuster aan de verhouding van beide vaders: "Met Papa prattende kwamen wij aan het huis van de heer Schimmelpenninck voorbij, hij kwam juist uit de deur heel oud en gebukt, maar Papa keek naar hem en werd zo stil dat het mij opviel". Toen de zuster later aan moeder Adelheid vroeg naar de betekenis van deze emotie, vertelde zij haar "van vroeger en dat Papa er nooit meer over sprak, omdat het hem te diep griefde".

Nieuwe uitgaven

door G.H. van der Goot-van Eck

"Onder den clockenslagh van Voorst"

Blik in de geschiedenis van het kerspel Voorst. Mr. J.H. Hermsen.

De breuk in de dierbare vriendschap is moeilijk te aanvaarden, maar anderzijds is de gedachte stimulerend dat de invloed die de beide mannen, ieder op eigen wijze, hebben uitgeoefend, nu nog waarneembaar is: Thorbecke gaf de stoot tot democratisering van ons staatsbestel en Schimmelpenninck beheerde het hem toevertrouwde landgebied zodanig dat wij nog altijd getroffen worden door het "paradijs" waar Thorbecke over sprak!

Bronvermelding

Dr. W. Verkade, Thorbecke als Oost-Nederlands Patriot. De Walburgers Zutphen. Met toestemming van de uitgever.

Jan Harenberg, Kastelen rond Zutphen.

Bijdragen LXXV – 1984 van de Vereniging Gelre.

H.M. Werner, Gelderse Kasteelen.

A. Meerstadt en J.J.T. Moolhuizen, De Nijenbeek te Voorst, Burcht, Hoge Huys en Ruïne in bouw-historisch perspectief.

Citaten uit brieven en geschriften zijn grotendeels afkomstig uit het Thorbecke-archief.

De illustraties zijn met toestemming van de heer C.F.J. Schriks, directeur van de Uitgeverij De Walburgers, Zutphen, gebruikt.

Dit boek gaat over de geschiedenis van het kerspel Voorst: het gebied dat sedert de eerst bekende kerkelijke indeling behoort bij de kerk van Voorst.

De omvang van dit kerkgebied werd waarschijnlijk mede bepaald door het grondbezit van de abdi van Prüm.

Het was tevens het gebied, waar vanouds de klok van de kerk van Voorst kon worden ge-

hoord; het gebied derhalve dat lag "onder den clockenslagh van Voorst".

Voor onze leden voor f 25,00 te koop bij de heer H. ten Hove, telefoon 05758 - 1645.

Het Veluws Landgericht in Voorst

door Mr. J.H. Hermsen

Inleiding

Niet veel geschiedenisbronnen geven een levendiger inzicht in de historie van Voorst en omgeving dan de sedert 1414 bewaarde archieven van het Veluws Landgericht. Tot 1811 trok deze reizende Rechtbank jaarlijks langs alle schoutambten van het landdrostambt van Veluwe om daar recht te spreken in talloze burgerlijke zaken en in kleinere strafzaken. De terechtzittingen voor het schoutambt van Voorst werden in de regel gehouden in het eerste kerspel van het ambt: in Voorst. Over de daar gehouden jaarlijkse terechtzittingen van het Veluws Landgericht gaat de navolgende bijdrage.

"Ommegang"

Het platteland van Veluwe was vanouds verdeeld in twee rechtsgebieden. Het schoutambt Voorst maakte – met negen en vanaf 1748 met acht andere schoutambten – deel uit van het landdrostambt van Veluwe. In al deze schoutambten werd aanvankelijk twee maal en na 1593 eens per jaar in naam van de Gelderse landheer recht gesproken door het Veluws Landgericht. Deze zogeheten "rechtbank van ommegang" trok van schoutambt tot schoutambt om daar met toepassing van het Veluws Landrecht recht te spreken in vrijwel alle burgerlijke zaken. Voorts nam het gerecht kennis van alle overtredingen, waarop gedreigd werd met een geldboete of zogeheten "breuk". Al deze overtredingen werden in de loop van het

vooriggende jaar door de schout van ieder ambt verzameld op een lijst: de zogeheten breukcedul.

Vaste route

Sedert 1593 begon de omgang van het Veluws Landgericht jaarlijks op de tweede maandag in juni vanaf de Grote Markt in Arnhem. Eeuwenlang werd dezelfde route gevolgd. Het schoutambt van Ede werd het eerst bezocht en het schoutambt van Voorst kwam per traditie als laatste aan de beurt. Uit de sedert 1414 bewaarde processtukken blijkt dat de zittingen in het schoutambt Voorst af en toe gehouden werden in Wilp. Bij uitzondering gebeurde dat ook in Twello. Maar in de regel werd de bank gespannen in het eerste kerspel van het schoutambt: in Voorst.

"Verkondigt"

De komst van het Veluws Landgericht werd drie maal 14 dagen tevoren "verkondigt" in alle kerken van het schoutambt. Dat gebeurde middels kerkespraak. Dat was een mondelinge bekendmaking door de koster bij het uitgaan van de zondagse kerkdienst. De koster van Voorst stond daarbij op een stenen verhoging buiten, in de noord-westhoek van de kerk-toren. Die steen – een voetstuk van een doopvont – is er nog steeds.

Breukhaftigen

In de weken vóór de zitting konden verdach-

Ned. Herv. Kerk te Voorst. Pentekening H.J. Beekman.

ten van een overtreding nog ontsnappen aan gerechtelijke vervolging. Gedurende de laatste zondagen vóór de zittingsdag maakte de schout bij het uitgaan van de kerk de breukcedul bekend. Hij nam daartoe plaats in een op het kerkhof getimmerde, overdekte kiosk, waar hij de namen voorlas van de in de breukcedul genoteerde wetsovertreders. Deze "breukhaftigen" kregen dan tot de zittingsdag de gelegenheid om de verbeurde boete zonder tussenkomst van het Landgericht te betalen. Wie het niet eens was met de aanklacht kon ter zitting van het Landgericht in oppositie komen. Maar niet iedereen koos deze weg om zijn visie op de zaak uiteen te zetten. Dat bemerkte de Voorster schout Cornelis van Haastenburg, toen hij op de gerichtsdag in 1759 verblijf hield in de herberg 't Rode Hart aan de Voorster Beek. De schout werd daar onverhoeds belaagd

door de hereboer Hendrik Schaap uit Voorst, die "yselyck vloekend" de kamer binnenkwam en riep dat zijn zoon "qualyck" in de breukcedul was gesteld. De schout liep rake klappen op en het volgend jaar stond Schaap zelf op de breukcedul wegens mishandeling van een overheidsdienaar.

"Blauwen hemel"

Middelpunt van de jaarlijkse zitting van het Veluws Landgericht was de Voorster dorpskerk. Oorspronkelijk werd daar krachtens een oude regel van Veluws landrecht recht gesproken in de open lucht en in de vroege ochtenduren: "onder den blauen hemel en by klimmende sonne". Waarschijnlijk gebeurde dat onder of bij de op het Voorster kerkhof staande gerechtslinde.

Gerechtslinde

De gerechtslinde van Voorst was vermaard. Meermaals wijdden locale dichters of passerende schrijvers een lyrische beschouwing aan de merkwaardige boom. Omtrent zijn ouderdom stond niets vast, maar in de Gelderse Volksalmanak van 1852 werd verzekerd "dat de leeftijd van deze ongewoon boom wel tot verre boven twee eeuwen kan klimmen".

In welstand was de linde zo hoog als de kerktoren en bedroeg zijn stamomvang 5,5 meter. Op 26 november 1836 verloor de boom echter veel van zijn imponerend aanzien toen een storm het middelgedeelte uit de kroon sloeg. In zijn laatste levensfase had de linde een volledig holle stam, die via een brede spleet toegankelijk was voor de plaatselijke dorpsjeugd.

"Onder dacks"

Al vroeg werd het de gewoonte om de terechtzittingen binnen te houden: in de kerk van Voorst. Landrechtelijk was dat niet toegestaan, maar deze formele klip werd met een merkwaardig ritueel omzeild. Jaarlijks vóór de zitting vroeg de voorzitter van het Landgericht op het Voorster kerkhof op plechtige wijze aan de overige leden van het gericht voor recht te verklaren, dat "hy soo wel onder dacks als buyten dacks mach richten und gichten". De gerechtsleden antwoordden dan met "ja", waarna zij dadelijk opstonden en de kerk binnentraden om daar plaats te nemen in het koor. Dan begon de zitting.

Landdrost

De zittingen van het Veluws Landgericht werden in de 13de eeuw soms nog voorgezeten door de Gelderse graaf. Maar nadien werd hij als voorzitter vertegenwoordigd door de Landdrost van Veluwe of diens vervanger. Als zodanig verscheen in 1539 de roemruchte Gelderse veldmaarschalk Maarten van Rossum ter zitting in de dorpskerk van Voorst. Het eigenlijke rechtscollege bestond aanvankelijk uit drie adviserende leden uit Arnhem en vier in het schoutambt geërfde ingezetenen. Deze ge-

richtslieden werden bijgestaan door een griffier of landschrijver.

Omstanders

De vrije ingezetenen van Voorst leverden echter een grote bijdrage aan de rechtsvinding. Nadat de twee procespartijen hun zienswijze hadden uiteengezet, wees de landdrost in elk geschil iemand uit de kring van toehoorders of omstanders aan, aan wie hij het "oordeel besteedde".

Aan deze zogeheten "oordeelwijzer" werd aldus opgedragen om met toepassing van het (ongeschreven) Veluws gewoonterecht – en desgewenst na raadpleging van andere omstanders – een oordeel te geven over het aanhangige geschil. Met zijn oordeel vertolkte de oordeelwijzer het onder de plaatselijke bevolking levende rechtsgevoel. Indien zijn "ordell" de instemming kreeg "by den gericht int gemeyn" – van alle gerechtslieden en alle omstanders –, verkreeg het kracht van vonnis. Deze wijze van rechtsvinding voerde terug op de Germanen en heeft formeel tot 1532 bestaan. Toen zijn de plaatselijke omstanders van het rechtstoneel verdwenen om plaats te maken voor de opkomende adel. Vanaf toen werd de regel van kracht dat de Landdrost de bank zal "bekleden mit gueden luyden van die Ritterschap".

Duiven

De zittingen in de Voorster dorpskerk hadden een levendig verloop. Beschreven is dat zo krachtig werd gesproken "dat de duiven van de kerk vlogen". De bijdrage van de ingezetenen was daarbij geenszins te verwaarlozen. In 1670 zorgde Caspar van der Wal voor een opmerkelijk incident toen hij "by sittende Gerichte" de kerk van Voorst binnendrong en daar zijn tegenpartij en neef Derk van Mehen een groot jachtgeweer onder de neus hield. Van der Wal werd ter plekke gearresteerd, maar de volgende dag verklaarde de heethoofd onder ede "alleen gecomen te syn om in den runtschap met Van Meen te spreekken over enkele saeken, die tussen hen questieus syn".

Boerderij De Adelaar. Pentekening H.J. Beekman.

Geschillen

Het Veluws Landgericht sprak – buiten familierechtelijke zaken – recht in bijna alle burgerlijke geschillen zoals huur-, pacht- en arbeidszaken, erfkwesies en boedelscheidingen, schadevergoedingen, vorderingen in geld of natura en allerhande eigendomskwesies. De meeste zaken hadden een uitgesproken agrarisch karakter. Geldvorderingen werden meestal ingesteld na de onbetaalde verkoop van "een koebeest", een voorraad hout of "een verkoft peert".

Soms kwam een azijnverkoper voor zijn winkelwaar of eiste de plaatselijke chirurgijn betaling van "syn scheergelt". Menig vordering werd uiteraard betwist, maar soms was het verweer wel zeer opmerkelijk. Toen Jacob van Welbergen in 1743 door zijn broer werd aangesproken tot betaling van 162 gulden wegens de leverantie "van toeback en koesstenen", voerde Welbergen aan dat zijn broer "een old man is, die alleen door syn vrouw tot dese ac-

tie is opgehitst en dat die vrouw sich niet naar behoren gedraagt en syn broer heeft gebragt in deplorabelen staat en tot de diaconie".

"Miedelpenning"

Boeren spraken dienstboden en knechten wel eens aan wegens niet nagekomen afspraken. Zo had de boer van erve Besselink te Gietelo in 1763 tevergeefs zitten wachten op Hendrina Aalbers, die hem had beloofd "na het schellen in de Meybosch" als meid te komen werken. Boer Heerink had de "miedelpenning" al betaald, maar Hendrina had deze traditionele vooruitbetaling geretourneerd onder mededeling dat haar ouders haar niet konden missen. Anderzijds schoot ook een boer wel eens tekort: in 1774 werd Lambert Jansen van het Zand voor het Landgericht gedagvaard tot betaling aan zijn dienstbode van 14 gulden jaarloon en een "toebaat" van twee hemden, twee schortdoeken, één el breededoek en een paar schoenen.

Misoogst

Misoogst leidde per traditie tot een toename van het aantal pachtzaken. Onbetaalde pachtpenningen vormden dan het onderwerp van geschil. In 1751 verklaarde pachtboer Jan van Schoten op de Adelaar in Voorst, door zijn verpachter Rutger Hissink aangesproken tot betaling van een paar jaar pacht, dat hij in vijf jaar tijd zes keer overstroming had gehad, in 1749 zelfs één keer vóór en één keer na St. Petersdag.

Strafzaken

Het Landgericht kreeg jaarlijks een grote hoeveelheid strafzaken te verwerken. Mishandelingen, vechtpartijen en bedreigingen kwamen vrijwel jaarlijks voor. Vaak logen de feiten er niet om.

Vooral in plaatselijke herbergen werd "geplukhaert" en "gebloetwond" bij het leven. Er werd geslagen met bijlen en stukken hout en in 1762 gaf Hendrik Jansen uit Terwolde een dorpsgenoot met een snaphaan een schot hagle door de benen na voorafgaand dreigement "te sullen schieten, dat hem de damp uit de keel vloog".

Beledigingen

Eer en goede naam werden oudtijds zeer gekeesterd. Bij voortdurende behandeling het Landgericht klachten van hen die waren uitgemaakt voor "schraper", "viller", "weerwolf", "tovenaer", "aanbrenger", "verklikker", "planckendieff", "drinckepot", "schelm", "eerdieff" of "hondsvotte". Smartegeld vormde ook toen al de gebruikelijke pleister op de wonde. Zo eiste Jochum Jacobs voor het Landgericht van Voorst in 1719 smartegeld van de boer van de Quabbenburg, omdat Jacobs "die een out man is en die niets dierbaarders heeft als zijn eer, werd uitgescholden voor schelm, hoerejager, koedieff en al wat quaat is".

Zondagsrust

Op naleving van de overheidsvoorschriften werd scherp toegezien. Verstoring van de orde en inbreuk op de zondagsrust werd niet geaccepteerd. Wie op het zondagsbeduur betrappt werd op het vervoeren van hout, het zaken van eek, het maaien van gras of het vioolspelen in de herberg, kon rekenen op een fikse geldboete. Het tappen van bier op zondag was – althans na de Reformatie – al helemaal uit den boze; zelfs al geschiedde dat – zoals de waard van de Leren Lampe in het Appense Broek in 1770 aanvoerde – uitsluitend "voor troost" van twee klanten.

Onegt

Ook op het verwekken van "onegte" kinderen stond per traditie een geldboete. Maar soms eiste de jonge moeder een levenslange alimentatie voor het onechte kind. Dat beleefde Gerrit Emaus uit Terwolde op het Voorster Landgericht van 1722. Deze "liefhebber van jonge vrouwen" kreeg ter zitting te verstaan dat hij niet de vrijheid had gehad om "met vele schoonschijnende ende lyffcosende woorden mitsgaders beloften van trouw zijn dienstmaagd te seduceren tot vleselicken conversatie", waarop Emaus slechts één verweer had: hij ontkende het vaderschap.

Boerboom

Ook het Veluws Landgericht kende reeds zijn vaste klanten. Eén van hen was de Wilpse herbergier Jacob Boerboom. Boerboom, eigenaar van de befaamde herberg De Dood voor Deventer, verscheen tussen 1701 en 1726 meer dan 10 keer voor het Veluws Landgericht. Maar zijn zaken behoorden wel tot de kleurrijkste uit de historie van het Voorster Landgericht. In 1717 stond hij in Voorst terecht omdat hij samen met gewapende soldaten uit Deventer met een voorhamer de deur van de Twellose ambtsontvanger Timan van Marle had ingeslagen en de vrouw en dochter des huizes had gegijzeld teneinde een hem toebehorend geldkistje terug te halen. En in 1702 had hij zich verstout om

in herberg 't Loo te Apeldoorn temidden van veel dronken volk te roepen dat de regenten van Gelre "allemaal opvreter, lantdieven en schelmen" zijn. In 1724 had Boerboom een uithangbord aan zijn herberg gehangen met de afbeelding van een manspersoon met "swarte rock en bessem", "gelickende nae een predicant". Daarnaast had hij een voorstelling van "de doot" aangebracht, het een en ander "tot beschimping van de gereformeerde godsdienst" en tot bespotting van de dominee van Twello, met wie Boerboom in onmin leefde. Boerboom verweerde zich met verve: hij stelde "dat een ieder vrij is op een uithangbord te schilderen wat hem gelieft is", maar het Landgericht dacht daar geheel anders over.

Rode Hert

In beginsel werden de zittingen in de Voorster dorpskerk in één dag afgedaan. Na de zitting was er in de dorpskerk aangericht voor de leden van het gericht en de gasten. 's Avonds klonken daar de muziekinstrumenten, die men had meegenomen en blijkens getuigenverklaringen weergalmden door het dorp dan liederen, expresselijk voor deze gelegenheid vervaardigd". In de 18de eeuw was herberg 't Rode

Hert de vaste aanlegplaats van het Landgericht. Soms brachten de leden van het Landgericht de nacht door op het landhuis De Poll, maar ook werd overnacht in Deventer. De volgende dag vertrok het gericht weer richting Arnhem; het vervoer werd geregeld door de boeren uit Voorst. Zij waren verplicht om de leden van de Rechtbank te voorzien van paarden en rijtuigen. Dat was een herendienst.

Opgeheven

De laatste zitting van het Veluws Landgericht had plaats in 1810. Daarna werd de rechtspleging op het Veluwe platteland als gevolg van de inlijving van Nederland bij Frankrijk aangepast aan de Franse wetgeving. In de plaatselijke schoutambten werden vrederechters aangesteld en het Landgericht werd opgeheven. De oude gerechtslinde van Voorst heeft nog tot 1895 bestaan. Toen werd de historische boom na besluit van de plaatselijke kerkvoogdij "wegens broosheid en ouderdom" geveld door de plaatselijke dorpsstimmerman H. Leussink. Daarmee verdween de laatste herinnering aan een eeuwenoude traditie voorgoed uit het dorpsbeeld van Voorst.

*Prettige Kerstdagen
en
een gelukkig Nieuwjaar*

